

* Aquest segon volum d'Emprius, dedicat a la memòria històrica i la Guerra Civil, pretén continuar divulgant la història del nostre municipi i del nostre territori, objectiu primordial del Centre d'Estudis Vila-seca Maria Elena Maseras, des d'aquest any secció de l'Agrupació Cultural de Vila-seca.

MEMÒRIA HISTÒRICA I VILA-SECA

EMPRIUS*

memòria

MEMÒRIA HISTÒRICA I VILA-SECA

EMPRIUS*

*Empriu

1 m. [HIH] [AD] [AGF] Dret d'aprofitament comunal de certs béns rústics, en general pastures, boscos i aigües, que tenen els veïns d'un poble o comunitat rural.

2 m. [HIH] [AGF] Terra del comú o altre bé objecte d'aquest dret.

Emprius, núm. 2, 2020

Revista bianual que té com a objectiu recollir treballs sobre Vila-seca i el seu entorn geogràfic des d'una perspectiva pluridisciplinària de les ciències socials.

Portada: Retrat d'Harmonia Sendra vestida de República. Vila-seca, anys trenta del s. XX. Foto cedida per Alfred Monreal Sendra.

Edita: Centre d'Estudis Vila-secans Maria Elena Maseras. Secció de l'Agrupació Cultural de Vila-seca

Amb el suport de: Ajuntament de Vila-seca

Secretaria del Centre d'Estudis - Seu de l'Agrupació Cultural de Vila-seca

C/ de Tarragona n. 7

43480 Vila-seca

Correu electrònic: cestudisvilasecans@gmail.com

Facebook: Centre d'Estudis Vila-secans Maria Elena Maseras / Twitter: @cevila_secans

Consell de redacció: Junta directiva del Centre d'Estudis Vila-secans

Correcció: Pineda Vaquer

Disseny: Alba Oliveras Vidal

Maquetació i disseny de portada: Àlex Rebollo Sánchez

Coordinació del número i correcció històrica: Ginés Puente i Pineda Vaquer

Col·laboradors i col·laboradores: Pere Segura Xatruch, Josep Ramon Pujals Cogul, Ramon Arnabat Mata, Esther Ferré Sarabia, Jordi Piqué Padró, Axel Baiget Morrerres, David Melero Domènech, Aida Arjona, Andrea Crespo, Irma Díaz, Rut Ulrich, Paula Dorado Mohedano, Marylou Courard le Gall i Gemma Rodríguez Rosell.

Impressió:

Romanyà Valls

C/ Sant Joan Baptista, 35

08789 La Torre de Claramunt, Barcelona

Tel: 938 011707

rv@romanyavalls.com

ISSN: 2696-2985

Dipòsit Legal: T 428-2017

El consell de redacció no es responsabilitza ni comparteix necessàriament cap de les opinions dels articles signats.

Ets lliure de copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra sota les següents condicions:

Reconeixement

No comercial

Compartir Igual

No es permet un ús comercial de l'obra original ni de les possibles obres derivades, la distribució de les quals s'ha de fer amb una llicència igual a la qual regula l'obra original.

El Centre d'Estudis Vila-secas (CEVS) és un projecte associatiu d'àmbit local que té per objectiu contribuir a l'enriquiment de la vida cultural del municipi. Des de la seva posada en marxa, el gener del 2016, el CEVS ha organitzat diverses activitats en formats variats per tal de donar constància de la gran riquesa que adopta el camp semàntic de la cultura al nostre territori. Aquestes iniciatives recullen des de xerrades i conferències fins a exposicions o sortides a museus, i serveixen per difondre entre el públic vila-secà els valors que aquest projecte reivindica: coneixement, divulgació, rigor científic, interdisciplinarietat, i sobretot, la certesa de que el nostre millor patrimoni és un poble amb ganes de saber sempre més.

SUMARI

009

Pròleg I

Pere Segura Xatruch

011

Pròleg II

Josep Ramon Pujals Cogul

014

Presentació

Centre d'Estudis Vila-secans

019

Els bombardeigs franquistes a les comarques tarragonines i ebrenques

Ramon Arnabat Mata

043

Ruta pedagògica “Els llocs de la memòria de Tarragona: Guerra Civil i repressió franquista”

Esther Ferré Sarabia i Jordi Piqué Padró

059

La mort robada: Josep Ferré Borràs i el Valle de los Caídos

Axel Bajget Morrerres

073

Els espais de la memòria

David Melero Domènech

077

Documental “Por, fam, memòria”

Aida Arjona, Andrea Crespo, Irma Díaz i Rut Ulrich

083

María Valentín Neira: de Madrid a Vila-seca. Memòria oral d'una refugiada de la Guerra Civil

Pineda Vaquer Ferrando

095

Ser dona a Vila-seca

Paula Dorado Mohedano

111

Ressenya: *Refugiats: una història de l'exili*

Ginés Puente Pérez

Ressenya: *El rescat de les cent donzelles o de Sant Esteve*

Marylou Courard le Gall i Gemma Rodríguez Rosell

PRÒLEG

— Pere Segura Xatruch —

Alcalde de Vila-seca

“Bona terra i bon conreu –cultural...” Amb aquestes paraules, l'alcalde Josep Poblet fa tres anys, acabava el pròleg del primer número de la revista Emprius, fent referència a la terra comunal per a ús rústic del topònim de les nostres contrades, un primer número que, amb molta il·lusió i saber fer, va encetar el Centre d'Estudis Vila-secans Maria Elena Maseras i que avui té la seva continuïtat en aquest segon que gira entorn a la memòria històrica.

Com podem veure, han passat tres anys d'aquell primer número, la qual cosa significa que la nova plantació, que amb molta cura han regat, han podat, han mimat tot cercant el millor producte, ens ha donat una collita lenta, però molt profitosa.

Com ja he dit abans, s'obre davant nostre la visió d'uns cistells plens d'articles i treballs amb un tema comú, la memòria històrica, aquell cultiu que s'ha de conrear de forma molt especial, ja que és molt fràgil i les inclemències i els oblits poden fer que es perdi.

Deia el premi Nobel, José Saramago, *“S'ha de recuperar, mantenir i transmetre la memòria històrica, ja que es comença per l'oblit i s'acaba en la indiferència”*. I sobre aquesta, la indiferència, ell mateix ens adverteix: *“El menor dels mals de la nostra civilització és la indiferència i el major la violència i ara ens movem inevitablement entre ambdós pols negatius”*.

Certament, de l'oblit surt la indiferència i aquesta ens torna a portar a la violència, a guerres, exterminis, depuracions, a tot un seguit d'actes on es mostra tota la maldat de l'ésser humà. Guerra, extermini, depuració, refugiat, mort, patiments o, com es titula un dels treballs més il·lusionants que es publiquen en la revista: "Por, fam i memòria", on joves d'avui recuperen els records dels seus avis i àvies que van viure de primera mà o, a causa de la seva edat, allò que els havien explicat els seus predecessors, són paraules que ens mostren el que va suposar una guerra i una postguerra sempre injustes.

Els textos que venen a continuació ens aportaran petites històries que tenen a veure amb el nostre municipi i les contrades que l'envolten, històries de bombardeigs, de morts robades, de refugiats... I també històries de dones de Vila-seca en el treball, que vol recuperar la memòria d'unes persones que van lluitar per un món millor, de la Paula Dorado Mohedano, les conclusions del qual manllevaré per cloure aquest pròleg:

"Ha estat un plaer conèixer a totes les dones, i veure el poble amb uns altres ulls i moltes vegades amb altres temps. No només he après sobre dones, sinó també sobre Vila-seca, els seus carrers, les seves cases, botigues, etc."

Amb l'esperança que la propera collita sigui igual de fructífera, i a poder ser en un temps prudencial, us convido a tastar els fruits que ara ens serveixen i que aquests us ensenyin la memòria d'una altra Vila-seca.

PRÒLEG

— Josep Ramon Pujals Cogul —

President de l'Agrupació Cultural de Vila-seca

BENVOLGUTS/DES

Com a president de l'Agrupació Cultural de Vila-seca és un plaer poder presentar aquest nou volum de la revista *Emprius*, editada pel Centre d'Estudis Vila-secans Maria Elena Maseras.

La recerca sempre ha estat present en la nostra entitat, sigui a través de la Secció de Lletres, com en algun moment per la Secció de Recerques o la investigació feta des d'àmbits musicals o de dansa des de les corals o l'esbart. Amb la incorporació del centre d'Estudis, l'entitat adquireix el to essencial de la memòria històrica i la història de gènere. Benvinguts, doncs, a la nostra entitat, la de tots, la que representa molts vila-secans i vila-secanes agrupats en diverses seccions segons les seves motivacions més clares.

El nostre desig és que aquesta revista segueixi tenint l'impuls i es repeteixin les edicions com fins ara, donant-hi suport des de l'entitat i, esperem, des de l'administració. Moltes gràcies per haver fet aquest pas, agrupar-vos amb nosaltres i permetre'ns actuar conjuntament en el teixit cultural del nostre municipi.

PRESENTACIÓ

– Centre d'Estudis Vila-secas – Maria Elena Maseras

Teniu a les mans el segon número de la revista *Emprius*. Aquest nou volum, dedicat a la memòria històrica i la Guerra Civil, pretén servir —aquesta és la intenció— per continuar divulgant la història del nostre municipi i del nostre territori, objectiu primordial del Centre d'Estudis Vila-secas Maria Elena Maseras, des d'aquest any secció de l'Agrupació Cultural de Vila-seca.

Després de gairebé quatre anys d'absència, més del que ens hauria agradat, tornem amb una sèrie d'articles de primera línia. Primer de tot, volem agrair l'accessibilitat i participació dels dos pròlegs. Per una banda, de l'alcalde de Vila-seca, l'Il·lustríssim Sr. Pere Segura Xatruch, i per altra del president de l'Agrupació Cultural de Vila-seca, el Sr. Josep Ramon Pujals Cogul.

El primer dels articles, del professor de la Universitat Rovira i Virgili Ramon Arnabat Mata, és un excel·lent estudi històric sobre els bombardeigs aeris franquistes, feixistes i nazis soferts a les comarques tarragonines durant la Guerra Civil espanyola. El treball, ple de referències inèdites, va servir també per elaborar l'exposició «Ruixats de Foc» que es va coordinar des del Centre d'Estudis i el grup de recerca ISOCAC, amb el suport de l'Institut Ramon Muntaner, la Fundació Mútua Catalana, la Diputació de Tarragona i l'Ajuntament de Vila-seca. Va ser precisament el Dr. Arnabat qui va presentar els vint-i-un plafons, dividits entre la Biblioteca de Vila-seca i El Centru,

el gener de 2018. L'èxit del projecte és constatable per tots els centres d'estudis i municipis que ens han sol·licitat l'exposició: Centre d'Estudis Sinibald de Mas de Torredembarra, Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, Centre d'Estudis de l'Hospitalet de l'Infant, Centre d'Estudis Mont-rogens de Mont-roig del Camp, Ajuntament de Constantí, Centre d'Estudis Riudomencs Arnau de Palomar de Riudoms, Associació del Poble Vell de Corbera d'Ebre, Ajuntament del Morell, Centre de Lectura de Reus i Centre d'Estudis Selvatans de la Selva del Camp. Moltes gràcies a tots ells.

El segon article, obra d'Esther Ferré Sarabia i Jordi Piqué Padró, és un excel·lent recorregut històric pels espais de la memòria de la ciutat de Tarragona. Aquesta ruta és una d'aquelles tasques divulgatives i de conscienciació pedagògica fonamentals per fer entendre a l'alumnat la importància d'entendre la història per poder comprendre el nostre present.

Seguidament, l'historiador Axel Baiget presenta un bocí de la seva recerca sobre els morts republicans del Camp de Tarragona enterrats al Valle de los Caídos de Madrid. Concretament, la seva rigorosa investigació se centra en el vila-secà Josep Ferré Borràs (Vila-seca, 1921- Tremp, 1938).

Un altre treball és del company David Melero, qui realitza una interessant reflexió sobre els espais de la memòria i com aquests intenten recuperar d'una manera humil però alhora directa el nostre passat més present i cruel. Concretament, l'historiador vila-secà compara la Fundació Museu de la Paz a Gernika, localitat del País Basc que va ser bombardejada durant Guerra Civil, el Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau, que presenta les atrocitats del camp de concentració nazi, i el Memorial de l'11S a Nova York en motiu de l'atac terrorista contra les Torres Bessones.

Les alumnes de quart de l'ESO de l'Institut Ramon Barbat i Miracle, ara ja de segon de Batxillerat, Aida Arjona, Andrea Crespo, Irma Díaz i Rut Ulrich, amb la col·laboració de Marisa Rodríguez i Ginés Puente, presenten i expliquen com es va realitzar i elaborar el documental

titulat «Por, fam, memòria». Un breu recull d'imatges i meravelloses entrevistes que intenten fer veure, en una mica més de tretze minuts, com els seus familiars van viure la Guerra Civil i la postguerra als diferents espais de l'estat espanyol. El documental, que va ser reconegut i penjat a la web del Servei Educatiu del Tarragonès, és una de les propostes més interessants d'aquest nou volum de la revista.

Per la seva banda, el treball de la Pineda Vaquer també gira al voltant de la memòria oral. Amb el títol «María Valentín Neira: de Madrid a Vila-seca. Memòria oral d'una refugiada de la guerra civil», la historiadora vila-secana inclou la transcripció de l'entrevista de memòria oral enregistrada l'any 2010 a Maria Valentín Neira (Madrid, 1924 - Vila-seca, 2020), en què relata la seva experiència com a nena refugiada de la guerra civil a Vila-seca, a més d'altres qüestions relacionades amb la seva història de vida.

Així mateix, hem volgut recuperar un dels treballs guardonats amb la menció Maria Elena Maseras a millor treball de recerca local relacionat amb la història de les dones i el gènere. Concretament, la guanyadora del premi del curs 2017-2018, Paula Dorado Mohedano, estudiant de l'Institut Vila-seca sota la direcció de José Antonio Molet, presenta el treball titulat «Ser dona a Vila-seca».

Per acabar, en aquest segon número també hem volgut fer-vos dues propostes de lectura. En primer lloc el llibre de Josep Pimentel «Refugiats: una història de l'exili de 1939». Un text que ens recorda que moltes de les nostres famílies també van ser refugiades i que connecta amb el patiment de les persones que van fugir i patir la Guerra Civil i la repressió franquista. I en segona instància, la ressenya de Marylou Courard le Gall i Gemma Rodríguez Rosell ens presenta el llibre «El rescat de les cent donzelles o de Sant Esteve», coordinat per la professora Coral Cuadrada i la companya de secció Montse Garriga, un llibre que ens aproxima a una de les llegendes populars de Vila-seca.

Finalment, voldríem agrair a totes les persones que han participat al llarg d'aquests anys a les activitats que hem realitzat des del Centre

d'Estudis. En especial al Ramon Arnabat Mata, a l'Axel Baiget Morreres, a la Coral Cuadrada Majó, al Josep Fàbregas Roig, a la Carmen García Yeste, a la Mar Joanpere Foraster, al Jordi Martí i Font, a la Roser Marsal Aguilera, al Salvador Palomar i Abadia i a la Carlota Royo Mata.

Gràcies a tots ells i elles un altre cop.

ELS BOMBARDEIGS FRANQUISTES A LES COMARQUES TARRAGONINES I EBRENQUES

— Ramon Arnabat Mata —

ISOGAC- Universitat Rovira i Virgili

RESUM

La Guerra Civil espanyola va esdevenir un dels conflictes més transcendents de la història contemporània. La presència i participació de l'exèrcit nazi amb l'aviació còndor i també de l'exèrcit feixista amb la seva aviació legionària va fer de la guerra un assaig de la Segona Guerra Mundial. De fet, és precisament aquest fet el que ha comportat que sigui l'esdeveniment històric més ressenyat per la historiografia. Aquest treball, a partir de fonts primàries inèdites, ens apropa a com van ser els bombardeigs que van patir les poblacions de les comarques de la província de Tarragona per part dels aliats del bàndol franquista.

PARAULES CLAU: Aviació còndor, Aviació legionària, Bombardeigs aeris, Guerra aèria, Guerra Civil.

UN NOU TIPUS DE GUERRA: TOTAL I AÈRIA

El context internacional va fer que durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939) s'implantessin noves estratègies militars. Les dues que van tenir més importància van ser: la “guerra total” i la “guerra aèria”. Ambdues van normalitzar els atacs aeris contra objectius militars i civils situats a les ciutats de rereguarda: ports, estacions de ferrocarril, fàbriques, centrals elèctriques, nusos de comunicació, edificis governamentals, població civil... Era la primera vegada que s'aplicaven aquestes estratègies de forma sistemàtica i, per tant, calia, també, dissenyar per primera vegada les estratègies de defensa antiaèria de les ciutats de la rereguarda.¹

¹ El concepte de “guerra total” havia estat desenvolupat per LUNDENDORFF, E. (1922) i (1964), mentre que el de “guerra aèria” ho havia estat per DOUHET, G. (2007).

Les comarques tarragonines i les ebrenques, igual que tot el país, van esdevenir durant molt de temps rereguarda republicana i van patir amb intensitat els bombardeigs aeris feixistes, de manera que els ajuntaments, amb la col·laboració del govern de la Generalitat de Catalunya i de l'Exèrcit Republicà, van haver de dissenyar, experimentar i aplicar sistemes de defensa antiaèria que combinaven la defensa activa que corresponia a l'exèrcit (detecció i neutralització dels avions atacants) i la defensa passiva que corresponia a l'administració civil (protecció i salvament dels ciutadans en cas que l'atac es produís). Els dos organismes que es van encarregar d'organitzar i coordinar aquestes dues defenses van ser la Junta de Defensa Passiva de Catalunya (JDPC), que depenia de la Conselleria de Treball de la Generalitat de Catalunya, i la Defensa Especial Contra Aeronaus (DECA), adscrita als exèrcits de Terra i de l'Aire. Amb tot, van ser els ajuntaments, amb la col·laboració del món associatiu i de la ciutadania, els que van organitzar el sistema de defensa civil a nivell local. Tot plegat va permetre salvar milers de vides humanes davant dels atacs de l'Aviazione Legionaria italiana i de la Legió Còndor alemanya, que van martiritzar Catalunya.²

Entre el mes de febrer de 1937 i el gener de 1939, les comarques de Tarragona i de les Terres de l'Ebre van patir el setge aeri feixista,³ que va ser possible perquè l'illa de Mallorca va restar en mans dels franquistes, malgrat els intents republicans de recuperar-la.⁴ Hi ha, doncs, dos aspectes claus per entendre i situar aquests atacs aeris sobre les comarques meridionals durant la Guerra Civil espanyola: les noves estratègies militars que va emprar l'aviació per colpejar l'enemic fos on fos (al front o a la rereguarda) i l'ocupació de l'illa de Mallorca per part dels franquistes, que va esdevenir la plataforma des d'on poder atacar la Catalunya republicana, a tan sols una hora de trajecte i sobrevolant la mar Mediterrània.

2 SOLÉ i SABATÉ, J. M.; VILLARROYA, J. (1986) i ÍÑIGUEZ, D. i GESALÍ, D. (2012).

3 ARNABAT, R.; ÍÑIGUEZ, D. (2013); ARNABAT, R. i VALCÁRCCEL, A. (2015); GONZÁLEZ HUIX, F. J. (1990); SALVADOR I ANDRÉS, L. de (2005) i (2009); GORT, E.; PALOMAR, S. (2010); ARNABAT, R.; ÍÑIGUEZ, D. (coords.); CABEZAS, A.; GESALÍ, D. (2012); SERRA GRAS, M. (1994); PUJADES, X. (1988).

4 MASSOT i MUNTANER, J. (1987).

A l'inici de la guerra, el que més es temia a Catalunya i en aquestes comarques era un atac o una invasió marítima. D'aquí que, en un primer moment, es construís una llarga i densa línia defensiva a la costa, des de Portbou a Alcanar, formada per búnquers, nius de metralladores i trinxeres, que tenien per objectiu aturar momentàniament un possible desembarcament franquista⁵. De fet, el primers bombardeigs sobre les comarques tarragonines i ebrenques van ser marítims i tenien com a objectiu el port de Tarragona (el 26 de desembre de 1936) i el trànsit marítim (Altafulla, el 8 de febrer de 1937). Tots dos van ser protagonitzats per submarins que van llançar diversos torpedes. El 14 d'abril i el 3 de juliol de 1937 es repetirien els atacs marítims al port tarragoní, en aquest cas protagonitzats per creuers.⁶

Però el veritable setge va venir des de l'aire i va tenir com a base l'illa de Mallorca, ja que a l'aeròdrom de Palma s'hi van instal·lar els bombarders Savoia S-81 i Savoia S-79 de l'Aviazione Legionaria italiana i a la base de Pollença s'hi van desplegar els hidroavions Heinkel He-59 de la Legió Còndor alemanya i alguns hidroavions italians tripulats per espanyols. van ser aquestes dues aviacions les que van protagonitzar la immensa majoria dels raids aeris sobre el litoral i el prelitoral tarragoní i ebrenç, assetjant i bombardejant els ports i els vaixells que transitaven per la costa.⁷

ELS OBJECTIUS

Els eficaços serveis d'espionatge i informació franquistes van ajudar a fixar els objectius dels bombardeigs i llur precisió. Primer va ser el SIFNE (Servicio de Información de la Frontera Nordeste de España) que va comptar amb importants suports a l'interior del país. A partir de 1938, el SIFNE es va integrar en el SIPM (Servicio de Información y Policía Militar).⁸ En principi, tots els objectius marcats per l'espionatge

5 CABEZAS, A. (2017).

6 ARNABAT, R.: ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 37-151.

7 EMILIANI, A. (1974), GRASSIA, E. (2009) i PERMUJ, R. A. i O'DONNELL, C. (2008).

8 BELTRAN y MUSITU, J. (1940). L'abundant informació generada pel SIFNE i pel SIPM sobre les comarques tarragonines i

franquista eren susceptibles de ser utilitzats militarment, però bona part d'ells eren de caràcter civil i estaven al bell mig de ciutats, algunes de les quals densament poblades; per tant, es feia difícil una distinció entre objectius militars i civils.

Pel que fa a les comunicacions, els grans objectius de l'aviació feixista eren els nusos de comunicació, ja fossin passos de carretera com el coll de Balaguer, ponts com els d'Amposta i Tortosa, o estacions de ferrocarril, com les de Sant Vicenç de Calders, Picamoixons, Tarragona o Reus. Quant a les fàbriques, el gran objectiu era Reus, que concentrava bona part de l'activitat industrial i, a més, s'hi construïen avions (els Polikarpov I-15, coneguts com a *Xatos*). Un altre objectiu important eren els dipòsits de gasolina, com els que hi havia a Tarragona i a l'Hospitalet de l'Infant, o les centrals elèctriques que hi havia a Valls, Reus o Tarragona. Quant als ports, els de Tarragona i Cambrils eren els més importants i van ser, també, els més castigats pels bombardeigs. Pel que fa als centres militars i punts de concentració de tropes, tot i que van variar al llarg de la guerra, destaquen els de Tarragona, Cambrils, Vinyols i els Arcs, el Perelló, la Cava i Falset. Finalment, tots els aeròdroms republicans existents en aquestes comarques van esdevenir objectius estratègics de primer ordre: Vila-seca (la Pineda), Reus, Santa Oliva (o el Vendrell), Valls, Vilallonga del Camp (la Pista), el Pla de Santa Maria (o el Pla de Cabra) i el Catllar (o Tarragona).⁹

Les ciutats de Tarragona, Reus i Tortosa agrupaven diversos tipus d'objectius marcats per l'aviació feixista.¹⁰ També, encara que en menor mesura, hi havia diversos objectius a Amposta, l'Hospitalet de l'Infant, Cambrils, Valls i el Vendrell. A Tarragona, a més del port i dels dipòsits de gasolina de la CAMPSA, hi havia un interès molt gran per inutilitzar les estacions de ferrocarril i les estacions transformadores d'electricitat. Pel que fa a la ciutat de Reus, l'espionatge franquista en destacava sobretot l'activitat relacionada amb la indústria

ebrenques se serva a l'Archivo Histórico del Ejército del Aire (AHEA) i a l'Ufficio Storico dell'Aeronautica Militare de Roma. Operazioni Militare Spagna (USAM. OMS).

9 ARNABAT, R. i ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 44-63.

10 PIQUÉ, J. (1998); MADARIAGA FERNÁNDEZ, F. J. de (2000); NAVAIS, J.; SAMARRA, F. (2003), p. 95-243; MARTORELL, A. (1993); CID MULET, J. (2001).

aeronàutica. L'estació de ferrocarril de Sant Vicenç de Calders va ser un altre objectiu primordial de l'aviació feixista. En un informe de l'Estat Major de l'exèrcit de l'aire franquista s'assenyalaven les estacions de Picamoixons i Sant Vicenç de Calders com a objectius preferents per interrompre el tràfic ferroviari a Catalunya.¹¹

ELS PRIMERS BOMBARDEIGS AERIS

Van ser, però, al Baix Ebre i a la Ribera d'Ebre, on es van produir els primers atacs aeris contra dues poblacions ebrenques, Tortosa i Flix, la nit del 23 al 24 de febrer de 1937. Els protagonistes de l'atac van ser bombarders italians Savoia S-81 estacionats a la Península i els objectius prioritaris de l'atac van ser la indústria electroquímica de Flix i la ciutat de Tortosa, centre de comunicacions entre Catalunya, el País Valencià i l'Aragó, on hi havia un dels principals fronts de guerra. A Tortosa, tres Savoia S-81 van bombardejar a partir de les deu de la nit la ciutat, causant un total disset víctimes civils. L'atac va agafar totalment desprevinguda la població i a provocar un gran desconcert entre la població, que, malgrat tot, com assenyala el testimoni Josep Subirats, va respondre amb serenitat. La ciutat, però, "s'anà buidant a mesura que es produïen els bombardeigs".¹² Els mateixos avions van deixar caure diverses bombes als termes municipals d'Amposta i Sant Carles de la Ràpita.

Quasi bé a la mateixa hora es produïa el bombardeig sobre Flix, que va registrar una gran duresa i intensitat ja que s'hi van llençar unes 125 bombes d'entre 100 i 150 kg. Les bombes van destrossar quasi tota la fàbrica electroquímica, però també van afectar una part del nucli urbà, causant un total de vuit víctimes civils.¹³ Aquella nit les bombes també van caure de forma més dispersa sobre els municipis d'Ascó, Mora d'Ebre, Torre de l'Espanyol i Gandesa.

11 Els informes de l'espionatge franquista a l'AHEA. Lligalls A-83 i A-2146.

12 SUBIRATS PIÑANA, J. (1996), p.142.

13 Departament de Defensa: "Informe bombardeixement aviació facciosa a Flix. Tarragona, 23 de febrer de 1937". Generalitat de Catalunya. Departament de Defensa. Comissaria Defensa Tarragona", al Centro Documental de la Memoria Histórica de Salamanca (CDMH), P.S. Barcelona. Generalitat de Catalunya, caixa 335, expedient 10. PÉREZ SUNÉ, J. M. i RAMS FOLCH, P. (2009).

A partir d'aquest moment, i fins a finals de 1937, els atacs aeris sobre les comarques tarragonines i ebreques es van anar succeint i intensificant, especialment durant l'estiu i el mes de desembre. Els principals objectius bombardejats des de l'aire l'any 1937, a part dels citats abans, foren: la ciutat Tortosa i els ponts sobre el riu Ebre d'aquesta ciutat i d'Amposta (el 5 d'abril); la ciutat de Reus (per primera vegada el 9 d'abril); el port i la ciutat de Tarragona (el 14 d'abril), l'estació de ferrocarril de Sant Vicenç de Calders (el 8 de maig); i el tràfec marítim (el mes d'abril).¹⁴ Al llarg de l'any 1938 els bombardeigs es van generalitzar en diversos municipis de les comarques tarragonines i ebreques i es van intensificar la tardor de 1938, durant la batalla de l'Ebre, i el mes de gener de 1939, coincidint amb l'avanç de les tropes franquistes per aquestes comarques. Les "Ales Negres" van aparèixer un dia i altre al cel de les comarques meridionals catalanes.

Savoia S-79 volant sobre la costa de Tarragona (1938).

14 ARNABAT, R. i ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 37-151.

ELS ATACANTS

L'aviació que va protagonitzar els atacs aeris sobre les comarques meridionals catalanes fins a la batalla de l'Ebre procedia dels aeròdroms de Mallorca i de la base d'hidros de Pollença, ja fossin aparells de l'Aviació Legionària italiana (els bombarders trimotors Savoia S-81 i S-79) o de la Legió Còndor alemanya (els hidroavions Heinkel He-59). A partir de l'estiu de 1938, però, la intervenció de l'aviació feixista italiana i alemanya sobre les comarques meridionals de Catalunya es va incrementar de forma important, fins a esdevenir majoritària durant la batalla de Catalunya. Els bombarders alemanys Heinkel He-111, Junkers Ju-87, Dornier Do-17 i Heinkel He-45 o els caces Messerschmitt Bf-109, així com els italians Romeo Ro-37 o els Fiat Cr-32, van adquirir un gran protagonisme durant el segon semestre de 1938 i el mes de gener de 1939. De la mateixa manera, es va invertir el pes principal de l'aviació legionària italiana en la primera fase (de l'hivern de 1937 a la primavera de 1938) en favor de la Legió Còndor (de la tardor de 1938 a l'hivern de 1939), passant per una fase d'equilibri (estiu de 1938). Al final, la Legió Còndor va decantar la balança al seu favor amb unes vuit-centes intervencions, front unes cinc-centes trenta de l'Aviació Legionària.¹⁵

No hem fet un recompte del nombre d'avions que van intervenir en aquests atacs perquè hi ha molts bombardeigs en què les dades són imprecises, tot i que una aproximació ens portaria un major equilibri entre una aviació i l'altra, ja que, mentre els Heinkel He-59 acostumaven a actuar sols o per parelles, els Savoia S-81 i S-79 actuaven, normalment, en grups de tres o cinc aparells. A les comarques meridionals de Catalunya van intervenir, aproximadament, uns tres mil aparells alemanys i uns dos mil d'italians, sent pràcticament nul·la la intervenció de l'anomenada aviació Hispana. En definitiva, pel que fa als atacants, contra la creença generalitzada que la immensa majoria d'atacs aeris a la rereguarda republicana els va protagonitzar l'aviació amb base a les Balears, cal dir que la intervenció de l'aviació alemanya i italiana amb base a la Península també fou molt important.

15 Les dades a ARNABAT, R. i ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 665-670.

Al llarg de 1937 i bona part de 1938 el protagonisme l'havien tingut els Savoia S-79, que actuaven de dia, i S-81, que estaven especialitzats en els atacs nocturns i els Heinkel He-59, que sempre actuaven a partir de la tarda/nit. Però a finals de desembre de 1938 i fins als darrers bombardeigs a Tarragona i Terres de l'Ebre va aparèixer la Legió Còndor alemanya peninsular, que va bombardejar intensament de dia i de nit aquestes comarques, destacant especialment els atacs massius dels Heinkel He-111, que assajaven accions nocturnes i que en les diürnes tenien la protecció dels Messerschmitt Bf-109, així com la presència puntual dels Junkers Ju-87 *Stuka*, que es va anar fent notar a mesura que avançava el front al llarg de les comarques tarragonines i que va tenir un gran protagonisme durant la Segona Guerra Mundial.

LA DEFENSA ANTIAÈRIA

La defensa antiaèria de les comarques de Tarragona i de les Terres de l'Ebre va ser enormement difícil degut a la impossibilitat de cobrir els 150 km de costa amb elements d'alerta i rebuig. Malgrat que les escomeses mai no van poder ser repel·lides més que puntualment, degut al dèficit d'avions i canons antiaeris perquè la majoria es destinaven bé al front, bé a la defensa de les ciutats de Tarragona, Reus i Tortosa, el desplegament de la defensa passiva va reduir de forma important els danys sobre la població civil.

Tot i partir de zero i l'escassetat de mitjans, sobretot de defensa activa, a Catalunya es va dissenyar un sistema de defensa força complert i eficaç. Amb tot, les defenses republicanes que coneixien amb antelació quan s'enlairaven els avions des de Mallorca, no podien fer gaire cosa per impedir l'agressió que podia executar-se en qualsevol punt dels 350 quilòmetres de costa catalana o el miler de quilòmetres de la costa entre Portbou i Almeria. Preparats ho estaven: la xarxa de sistemes d'observació funcionava, així com els avisos i la prevenció, però no hi havia manera de poder disposar de l'element més efectiu per rebutjar els bombardeigs: un conjunt nombrós de caces defensors en permanent alerta. I el més important: saber cap a on dirigir-los un cop enlairats.

Els ajuntaments van tenir un paper fonamental en el desplegament de la defensa passiva local, sempre a l'empara de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya (JDPC). Aquest organisme, creat i dependent de la Generalitat de Catalunya, va desenvolupar un ambiciós programa de defensa passiva que va intentar abastar, sobretot, les ciutats catalanes. La tasca de la JDPC anava des de la formació del personal de coordinació i responsable dels diversos serveis, fins a la construcció de milers de refugis antiaeris, passant per la coordinació dels serveis de desenrunament i salvament, inclosos la Creu Roja, els bombers i els hospitals. Catalunya, doncs, va ser pionera en la innovació i el desenvolupament de la defensa passiva; una tasca que, durant la Segona Guerra Mundial, va servir d'exemple a altres països per protegir-se dels bombardeigs aeris que van acabar generalitzant-se.¹⁶

A les comarques tarragonines i ebrenques es va desplegar la defensa activa i passiva amb l'objectiu de protegir la població; una defensa que, malgrat les deficiències que va presentar per la manca de recursos, va aconseguir evitar que el nombre de víctimes fos sensiblement superior. Si la defensa activa va ser clarament deficitària per afrontar els continuats atacs aeris feixistes, la defensa passiva sí que va desplegar bona part de les seves potencialitats a les comarques de Tarragona i de les Terres de l'Ebre. Els casos de Reus, Tarragona i Tortosa que hem estudiat amb detall ho exemplifiquen prou bé: creació de Juntes Locals de Defensa Passiva, organització de sistemes de detecció i alarma, habilitació i construcció de refugis antiaeris, equips de salvament, bombers i sanitaris, primeres instruccions en cas de bombardeig, enfosquiment d'enllumenat públic o preparació d'un sistema d'alarmes i una primera xarxa d'observació a la costa.¹⁷

És en aquesta conjuntura que és especialment elogiable la tasca desenvolupada per les Juntes Locals de Defensa Passiva i dels Consells Municipals o Ajuntaments, impulsant mesures de protecció, en alguns casos davant la indiferència d'un sector de la població. De fet, un dels principals problemes que va haver d'afrontar la defensa passiva local

16 Vegeu com exemple SWIRE, J. (1939) i ROUGERON, C. (1939).

17 ARNABAT, R. i ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 192-214 i PUJADÓ, J. (2006) i (2008).

fou que, a inicis del conflicte, la majoria de la població pensava que els atacs aeris a la rereguarda o bé no existirien o bé serien esporàdics, de manera que va prestar poca atenció a la seva protecció. Per altra banda, quan van començar els atacs aeris de forma continuada, molta gent va optar per marxar de les ciutats bombardejades i instal·lar-se a les zones i pobles del voltant, intentant fugir de les bombes.

Amb tot, i si la construcció de refugis ens serveix per mesurar el nivell de defensa passiva, cal dir que a les comarques de Tarragona i les Terres de l'Ebre va ser prou elevat, ja que a la immensa majoria de ciutats, viles i pobles grans s'hi van construir refugis antiaeris i s'hi van formar juntes locals. Sovint, però, les dificultats econòmiques i l'escassetat de mà d'obra van dificultar la realització de diversos projectes i alguns dels refugis programats no van poder acabar-se. També van proliferar els refugis particulars, tant a les ciutats com al camp. A les zones més rurals s'hi van construir refugis en els marges.

La construcció de refugis va accelerar-se durant la primavera de 1938, quan aquestes comarques van patir atacs sistemàtics de l'aviació feixista italiana i alemanya. Va ser a partir d'aquest moment quan les autoritats locals i la població resident es van posar mans a l'obra, sobretot per a construir refugis i organitzar la defensa passiva. Aquesta tasca es va desenvolupar amb l'estímul de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya i de la Generalitat de Catalunya. Aquesta va destinar, el mes de maig de 1938, deu milions de pessetes a la construcció de refugis. La majoria van anar a parar a la ciutat de Barcelona, però prop de tres milions es van repartir per les comarques catalanes. Sis de les deu comarques tarragonines i ebrenques van rebre 320.000 pessetes repartides entre divuit municipis: Alcover, Pla de Cabra i Valls a l'Alt Camp; Reus i la Selva del Camp al Baix Camp; l'Arboç i el Vendrell al Baix Penedès; Barberà de la Conca, Blancafort, l'Espuga de Francolí, Montblanc, Rocafort de Queralt, Serral i Segarra del Gaià a la Conca de Barberà; Falset al Priorat i Tarragona, Torredembarra i Vila-seca al Tarragonès.¹⁸ Assenyalem, finalment, que a les comarques de l'interior

18 Arxiu Nacional de Catalunya. ANC1-1-T-6313: "Proposta de distribució de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya al conseller de Treball de la Generalitat de Catalunya, amb data de 16 de maig de 1938, referent als 10 milions de pessetes atorgats pel govern de la República".

l'empenta a la construcció de refugis antiaeris no es va donar fins a la tardor de 1938, coincidint amb la fi de la batalla de l'Ebre i l'inici de la batalla de Catalunya.

Els casos de Reus i Tarragona són realment espectaculars pel que fa a la construcció de refugis antiaeris públics. L'estiu de 1938, els divuit grans refugis antiaeris públics construïts a la ciutat de Reus podien acollir 15.715 persones, gairebé un 60% de les 24.417 persones censades el 1936. A més, a la ciutat hi havia diversos refugis d'empreses i vuitanta-nou de particulars. A la ciutat de Tarragona, els trenta-dos refugis antiaeris públics ocupaven 4.300 metres quadrats i podien albergar 21.635 persones, el 65% de les 32.989 censades el 1936.¹⁹ Cal recordar que, tant a una ciutat com a l'altra, una part dels veïns les havien abandonat cercant refugi en els pobles i masies dels voltants.

Construcció d'un refugi antiaeri a Tarragona.

19 GORT, E. i PALOMAR, S. (2010); SERRA GRAS, M. (1994) i ARNABAT, R. i ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 155-296. Pel cas de Tarragona cal veure JUNTA DE DEFENSA PASSIVA LOCAL DE TARRAGONA (1938). Tant a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona, com a l'Arxiu Municipal de Reus dins de l'Arxiu Comarcal del Baix Camp, se serveix una abundant documentació sobre la defensa passiva a ambdues ciutats.

Tan sols la ciutats de Reus, Tarragona i Tortosa van comptar amb defensa activa antiaèria, concretament artilleria i metralladores antiaèries. A més, la protecció antiaèria del Tarragonès i del Baix Camp disposava de l'aviació de caça republicana estacionada a l'aeròdrom de Reus. L'acció de la defensa activa republicana va aconseguir aturar, aproximadament, un 10% dels atacs aeris feixistes sobre aquestes comarques i abatre algun avió, atacant i causant danys a diversos d'ells.²⁰

Cal fer esment també de la tasca de protecció del patrimoni arquitectònic contra els bombardeigs aeris realitzat per la Generalitat de Catalunya i els ajuntaments catalans durant la Guerra Civil espanyola. Cal posar en valor aquesta tasca que va detreure recursos humans, tècnics i econòmics del front i de la defensa activa i passiva de les ciutats. La Generalitat de Catalunya va crear la Comissió de Patrimoni Artístic amb l'objectiu de salvaguardar-lo de les agressions de la guerra, establint uns delegats comarcals que havien de vetllar per la protecció del patrimoni als seus territoris. A les comarques meridionals de Catalunya es va establir un centre a Tarragona (Ignasi Mallol i Joan Rebull), però també delegacions a Reus (Pere Rius), Tortosa, Valls (Pau Mercadé) i Montblanc (Ismael Balanyà), a més de comissaris encarregats de vetllar pels monestirs de Santes Creus (Pere Lloret) i Poblet (Eduard Toda). La protecció de la catedral de Tarragona va ser una bona mostra de l'actuació de la Comissió de Patrimoni i de l'Ajuntament de Tarragona.²¹

RUIXATS DE FOC

L'aviació feixista establerta a Mallorca i a la Península va actuar contra objectius i ciutats des del Baix Penedès al Montsià i des del Baix Ebre a la Ribera d'Ebre i el Priorat, en una campanya continuada de desgast material i moral contra la rereguarda republicana. Els objectius principals, tal i com hem dit, van ser els ports i els vaixells

20 ARNABAT, R. i ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 214-223.

21 MASSÓ, J. (2004) i ARNABAT, R.; ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 180-182.

que transitaven pel Mediterrani, a més de les estacions de tren i vies ferroviàries, així com les fàbriques. Pràcticament cap localitat costanera tarragonina de certa rellevància es va escapar dels atacs aeris dels aparells italians i alemanys. Es tractava d'una batalla molt desigual i que, a més, encara se'n feia més a mesura que avançava la guerra, sobretot després de la Batalla de l'Ebre. Per altra banda, els sistemes de defensa passiva van aconseguir reduir els danys humans i absorbir els danys materials causats pels bombardeigs.

Destrosses bombardeigs a Reus (Plaça del Maercadal).

Tal i com hem vist, els bombardeigs aeris sobre els pobles de les comarques de Tarragona i Terres de l'Ebre van començar el 23 de febrer de 1937 amb l'atac a Flix (la Ribera d'Ebre) i Tortosa (el Baix Ebre) i van continuar, amb regularitat diversa, fins el 21 de gener de 1939 sobre Sant Jaume dels Domenys (el Baix Penedès). Hem comptabilitzat un total de 1.318 atacs aeris, bombardeigs i metrallaments, que van causar la mort de 1.107 persones, de les quals n'hem identificat unes vuit-cents, i ferides, pel cap baix, 1.346, a més de nombroses destrosses materials,

especialment en les vies de comunicació, les estacions de ferrocarril, les fàbriques i comerços, i els habitatges particulars. Aproximadament es van llançar sobre aquestes comarques unes 22.000 bombes amb un 1.100.000 quilos d'explosius, aproximadament, i això sense comptar les que es van llançar al front durant la Batalla de l'Ebre.²²

Si fem un seguiment cronològic dels atacs, podem comprovar que entre l'hivern i la primavera de 1937 es van produir vint-i-quatre atacs aeris, que van causar un total de trenta-nou morts. Durant l'estiu de 1937 va augmentar lleugerament el nombre d'atacs fins a vint-i-nou, però es va incrementar exponencialment el dany que van causar: noranta-nou morts. Durant la tardor de 1937 va seguir augmentant el nombre d'atacs, que va arribar a cinquanta-dos, però va disminuir el nombre de víctimes a dotze. L'any 1938 fou el més terrorífic de tots. L'hivern d'aquest any es van realitzar 121 atacs que van causar la mort de 339 persones, sent el període més mortífer. Li van seguir, però els de la primavera, estiu i tardor de 1938 amb dos-cents-catorze, 385 i cent quaranta-sis atacs, respectivament, que van provocar cent deu, cent seixanta-nou i cent cinquanta-tres víctimes mortals. Els dos darrers períodes van coincidir amb la Batalla de l'Ebre, que va afectar directament les comarques més occidentals, ja fos com a front o com a primera rereguarda. Finalment, coincidint amb la batalla de Catalunya (de finals de desembre de 1938 al mes de febrer de 1939), es van produir 347 atacs que van causar la mort de cent vuitanta-sis persones (vegeu el quadre 1).²³

22 ARNABAT, R.; ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 665-780.

23 Síntesi de les dades detallades a ARNABAT, R.; ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 66-151 i 297-663.

Quadre 1. Estacionalitat dels atacs aeris

PERÍODE	ATACS AERIS	VÍCTIMES	VÍCTIMES PER ATAC
Hivern 1936-37	10	9	1
Primavera 1937	14	30	2
Estiu 1937	29	99	3,5
Tardor 1937	52	12	0,2
Hivern 1937-38	121	339	3
Primavera 1938	214	110	0,5
Estiu 1938	385	169	0,4
Tardor 1938	146	153	1
Hivern 1938-39	347	186	0,5
TOTAL	1.318	1.107	0,8

Font: ARNABAT, R. i ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 690-780.

El que també ens mostra el quadre 1 és que a mesura que s'intensificaven els atacs aeris, el nombre de víctimes es reduïa, sobretot a partir de la primavera de 1938. Precisament, quan es va començar a desplegar el sistema de defensa passiva que va mostrar la seva eficàcia al reduir ostensiblement el nombre de víctimes per atac. Aquest va passar del voltant de tres entre l'estiu de 1937 i l'hivern de 1938 a una cada dos atacs a partir de la primavera de 1938 i malgrat la intensificació dels bombardeigs. És cert que una part d'aquesta reducció es devia a que una part de la població va marxar de les ciutats més bombardejades als pobles del voltant o a les cases dels familiars, però també és innegable que la tasca de defensa passiva desplegada pels ajuntaments de les comarques tarragonines i ebrenques va donar bons resultats, reduint el nombre de víctimes per atac o, dit d'una altra manera, cada cop els atacants havien de llançar més bombes per causar una víctima mortal. Si ara posem l'atenció sobre la geografia comarcal (vegeu el quadre 2), podem comprovar com les comarques del Baix Camp (amb 257 atacs i dos-cents noranta víctimes mortals), del Baix Ebre (amb dos-cents seixanta atacs i cent trenta-quatre víctimes), del Baix Penedès (amb 232 atacs i 125 víctimes) i del Tarragonès (amb 287 atacs i 339 víctimes), van ser les que van patir més atacs aeris i les que van tenir més víctimes

mortals. Amb tot, entre aquestes quatre comarques caldria diferenciar aquelles en què el nombre de víctimes mortals supera el nombre d'atacs (el Tarragonès i el Baix Camp) i aquelles altres on el nombre de víctimes mortals és inferior al nombre d'atacs (el Baix Ebre i el Baix Penedès). Entre les sis comarques restants, podem distingir també entre aquelles que el nombre de víctimes és superior als atacs, com és el cas de les de la Conca de Barberà (trenta-tres atacs i cinquanta-sis víctimes mortals), del Priorat (amb setanta-dos atacs i noranta-sis víctimes) o la Terra Alta (atorze atacs i vint-i-nou víctimes); i aquelles que la situació és la inversa, com l'Alt Camp (trenta-cinc atacs i onze víctimes), el Montsià (cinquanta-set atacs i tretze víctimes) i la Ribera d'Ebre (setanta-un atacs i catorze víctimes).²⁴

Quadre 2. Bombardeigs per municipis i comarques

Comarca	MUNICIPIS	HABITANTS	NOMBRE	NOMBRE VÍCTIMES	
	Total/ bombardeigs	1936	Atacs	Mortals	Ferides
Alt Camp	23 / 7	29.597	35	11	1
Baix Camp	28 / 18	57.071	257	290	290
Baix Ebre	19 / 13	58.826	260	134	165
Baix Penedès	14 / 13	17.129	232	125	150
Conca de Barberà	22 / 11	25.790	33	56	0
Montsià	12 / 8	41.303	57	13	3
Priorat	23 / 16	17.789	72	96	128
Ribera d'Ebre	14 / 12	28.578	71	14	51
Tarragonès	22 / 15	51.453	287	339	546
Terra Alta	12 / 5	21.457	14	29	12
TOTAL	189 / 118	348.993	1.318	1.107	1.346

Font: ARNABAT, R. i ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 690-780.

24 Síntesi de les dades detallades a ARNABAT, R.: ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 66-151 i 297-663.

Si baixem al nivell municipal, els bombardeigs sobre la rereguarda van afectar cent divuit dels cent vuitanta-nou municipis de les deu comarques meridionals, és a dir, un 63% del total, però era en aquests municipis on vivia més del 90% de la població d'aquestes comarques. Ara bé, aquesta gran extensió geogràfica, està condicionada per la concentració dels atacs i les víctimes en unes quantes ciutats i viles. Pel que fa al nombre d'atacs aeris, destaquem: Reus (cent), Cambrils i Vinyols i els Arcs (seixanta-cinc) i Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant (cinquanta-vuit) al Baix Camp; Tortosa (vuitanta-dos), l'Ampolla (quaranta-sis), l'Aldea (trenta-sis) i Deltebre (trenta-quatre) al Baix Ebre; Sant Vicenç de Calders - el Vendrell (cent cinquanta-vuit) i Calafell (trenta) al Baix Penedès; Amposta (vint-i-vuit) al Montsià; Flix (vint-i-u) a la Ribera d'Ebre; i Tarragona (cent setanta-sis) i Altafulla-Torredembarra (trenta-tres) al Tarragonès. Aquests setze municipis (un 13,5% del total de bombardejats), acumulen 867 atacs (el 66% del total). Quant al nombre de víctimes mortals, cal destacar Tarragona, amb tres-centes-tres; Reus, amb 259; Sant Vicenç de Calders - el Vendrell, amb cent-u; Tortosa, amb noranta-dos; i Falset amb cinquanta-quatre. Aquests cinc municipis, que representaven el 4,5% dels municipis bombardejats, van acumular vuit-centes nou víctimes mortals, un 73%. La concentració dels atacs aeris en uns pocs municipis és, doncs, prou evident.

LES VÍCTIMES

Els atacs aeris més sagnants a les comarques tarragonines i ebrenques es va distribuir cronològicament de forma irregular. L'any 1937, els atacs que van causar més víctimes van ser els del 22 de febrer a Tortosa (disset víctimes mortals); 19 de juliol a Tarragona (vuitanta-nou) i 17 de setembre a Reus (quinze). L'any 1938, els dels dies 13, 22 i 24 de gener a Reus (setze, quaranta-vuit i quaranta-set víctimes mortals); 9 de març a Tortosa (vint) i a Reus (trenta-una); els dies 10 i 19 de març a Tarragona (quaranta-tres i vint-i-quatre); 28 de març a l'estació de Sant Vicenç de Calders (vint-i-una); 3 de juny a Tarragona (dotze); 8 i 29 de juliol a Falset (catorze i quaranta); 2 de setembre a Pinell del Brai (dotze); 8 d'octubre a l'estació de Sant Vicenç de Calders (quaranta-tres); 15 de setembre al Perelló (vint); i el 20 de desembre a Tarragona

(vint-i-vuit). L'any 1939: els de l'1 de gener a Vimbodí i Poblet (tretze víctimes mortals); 4 de gener a Tarragona (vint-i-quatre); i 15 de gener al Vendrell (dotze).²⁵

Pel que fa a les víctimes mortals, un 38% de les que disposem de dades eren dones (de totes les edats) i un 62% homes (joves i vells, sobretot). Pel que fa a l'edat, un 10% eren infants de menys de 10 anys; un 14%, joves d'entre 11 i 20 anys; un 34%, adults entre 21 i 40 anys; un 27%, adults d'entre 41 i 60 anys i un 15%, vells de més de 60 anys. Pel que fa a dades més socials, podem dir que la immensa majoria eren veïns dels pobles bombardejats (un 70%), mentre la resta es dividia entre transeünts (10%), refugiats (12%) i militars (8%). La majoria de les víctimes dels bombardeigs van ser, doncs, gent que poc tenia a veure directament amb la guerra, per molt que els nous conceptes de guerra total incloguessin a tota la població d'un país com a objectiu susceptible de ser atacat.²⁶ Les víctimes dels bombardeigs són tant les que moren o resulten ferides a causa d'aquest, com el conjunt de la població obligada a viure en una situació d'angoixa permanent, esperant quan serà el proper atac i amb la incertesa de saber què els passarà a ells i als seus familiars, amics, companys, veïns.

De l'efecte devastador dels bombardeigs feixistes sobre els habitatges, les infraestructures i les fàbriques n'és una bona mostra la ciutat de Tarragona. Per una banda, l'activitat portuària restà quasi aturada des de començaments de 1938; per l'altra, es van destruir onze fàbriques i diferents establiments comercials, a més dels dipòsits de gasolina de la CAMPSA i es va malmetre tant l'estació de ferrocarril com l'estació de classificació. Els bombardeigs aeris van causar, també, una gran destrossa urbanística, ja que uns set-cents edificis van resultar o bé destruïts o bé malmesos. Això significa, aproximadament, uns dos mil habitatges dels 6.500 que podria tenir la ciutat, és a dir un 31% del total. Aquesta destrucció va afectar especialment la zona del Port i el Serrallo, l'oest de la ciutat (Tabacalera, CAMPSA), l'estació de ferrocarril i de classificació i la zona entre la Rambla del 14 d'abril i

25 ARNABAT, R.; ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 690-752.

26 Síntesi de les dades detallades a ARNABAT, R.; ÍÑIGUEZ, D. (2013), p. 690-780.

la part baixa de la ciutat. En el cas de Reus, l'estudi de Gort i Palomar, fonamentat en fonts diverses, ens indica que tres-cents trenta cases van quedar destruïdes i 646 malmeses, és a dir, quasi un miler de cases van resultar afectades pels atacs aeris feixistes, una quarta part del total.²⁷ A Flix, es van malmetre cent seixanta cases de 978, un 16% del total, a causa dels bombardeigs. En total, segons l'estudi realitzat per Manel Güell, a la demarcació de Tarragona van resultar afectades un 10% de les cases.²⁸

Les informacions que ens ofereixen els documents relacionats amb *Regiones Devastadas* són força útils a l'hora de calibrar la destrucció urbana causada per la guerra i, en bona part, per l'acció de l'aviació feixista.²⁹ Ho podem comprovar en els documents referents a *Regiones Devastadas* que se serven a l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre i que recullen abundant i interessant informació sobre els bombardeigs a les Terres de l'Ebre.³⁰ Evidentment, no tots els danys eren causats pels bombardeigs, però, en el cas de Tortosa podien arribar a representar ben bé la meitat, com a conseqüència dels vuitanta-dos atacs aeris que va patir, la majoria dels quals sobre el centre de la ciutat, i el mateix passava a diverses poblacions del Baix Ebre. En els casos de Reus i Tarragona quasi el 100% de les destrosses urbanes van ser provocades pels bombardeigs feixistes.

RECAPITULACIÓ

Durant vint-i-cinc mesos, del febrer de 1937 al gener de 1939, les deu comarques tarragonines van patir l'esfereïdora xifra de 1.318 atacs aeris feixistes, que van causar més de mil-cent morts i un

27 Vegeu GORT, E. i PALOMAR, S. (2010), p. 161-172. L'estudi oficial fet per la CÁMARA OFICIAL DE LA PROPIEDAD URBANA DE REUS (1941) parla de dos-cents divuit edificis destruïts i 587 de malmesos, amb un valor total de 17.374.386 pessetes.

28 GÜELL, M. (2002), p. 868-875.

29 La major part de la documentació de "Regiones Devastadas" se serva a l'Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares. També en trobem a la majoria d'arxius locals dels municipis afectats, a l'Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona i a l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre (ACBE). Vegeu GÜELL, M. (2007), p. 10-16.

30 ACBE. Fons Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre (FACTE). "Regiones Devastadas", diverses carpetes. És cert que una part important de la destrucció es deu al fet que la majoria d'aquests pobles van ser part del front durant molts mesos de la guerra, especialment durant la Batalla de l'Ebre.

miler cinc-cents ferits, així com destrosses en nombrosos edificis i infraestructures. Vint-i-cinc mesos amb la por al cos, amb l'angoixa d'un atac aeri. Malgrat tot, els tarragonins i els ebrencs també van saber defensar-se i protegir-se dels atacs, amb el desplegament de la defensa passiva i la defensa activa, organitzada per les autoritats civils i militars i per la pròpia població i que va salvar milers de vides humanes. Les comarques de Tarragona i de les Terres de l'Ebre, igual que la Catalunya republicana, van patir el setge aeri feixista, però també el van resistir, tal i com ens recorda Antoni Rovira i Virgili:

És un dolor, un cruel dolor, el veure les cases enderrocades, les parets caigudes, els trespols foradats, les runes amuntegades d'entremig de les quals han estat trets els morts i ferits que ja arriben a centenars. I és un conhort el comprovar que, a despit del llarg martiri, la vida persisteix, minvada però bategant, en els carrers que mostren, solta l'alt cel del Camp, les cases esbocinades i malmeses.

A les cares dels reusencs i dels tarragonins apareixen els senyals del sofriment, però també els senyals del coratge. La gent del Camp fa la seva vida i la seva feina a despit de l'amenaça dels ruixats de foc.

Davant les ruïnes i els plànols, els amics tarragonins i reusencs tenen un posat adolorit, però seré. Alguns d'ells porten dol a la roba i a l'ànima. Viuen amb la vida a l'encant. Però es mantenen en el lloc de treball i d'honor, per donar exemple a tothom i per a servir al propi idealisme, el doble i insubornable idealisme català i republicà que es fon en un gran anhel de llibertat, més fort que el que els volta.

Tal és la lliçó, ensems dolorosa i aconhortadora, que hem tret d'una ràpida visita a les dues ciutats màrtirs del Camp.³¹

31 ROVIRA I VIRGILI, A. (1938).

BIBLIOGRAFIA

ARNABAT, R.; ÍÑIGUEZ, D. (2013). *Atac i defensa de la rereguarda. Els bombardeigs franquistes a les comarques de Tarragona i les Terres de l'Ebre, 1936-1939*. Valls: Cossetània.

ARNABAT, R.; ÍÑIGUEZ, D. (coords.), CABEZAS, A. i GESALÍ, D. (2012). *El Penedès sota les bombes*. Valls: Cossetània.

ARNABAT, R.; VALCÁRCEL, A. (2015). «Sang vessada: Les víctimes dels bombardeigs franquistes sobre la ciutat de Tarragona». A: *Kesse*, núm. 48, p.18-39.

BELTRAN y MUSITU, J. (1940). *Experiencias de los servicios de información en el nordeste de España (SIFNE) durante la guerra*. Madrid: Espasa-Calpe.

CABEZAS, A. (2017). *La defensa de la costa a la província de Tarragona durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Tarragona: Publicacions del Port de Tarragona.

CÁMARA OFICIAL DE LA PROPIEDAD URBANA DE REUS (1941). *Estadística de los daños causados por la guerra en las ciudades de Reus, Tarragona, Tortosa y resto de la provincia*. Reus: L'autor.

CID MULET, J. (2001). *La Guerra Civil i la revolució a Tortosa (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

DOUHET, G. (2007) [1921]. *El dominio del aire*. Madrid: Ministerio de Defensa.

EMILIANI, A. (1974). *La Aviación legionaria: España 1936-39*. Madrid: San Martin.

GONZÁLEZ HUIX, F. J. (1990). *El asedio aéreo de Tarragona 1937-1939*. Tarragona: Institut d'Estudis d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV; Diputació de Tarragona.

GORT, E. i PALOMAR, S. (2010). *Viure sota les bombes: Els bombardeigs a Reus 1937-1939*. Reus: Publicacions Municipals de Reus.

GRASSIA, E. (2009). *L'Aviazione Legionaria da bombardamento - Spagna 1936*. Roma: IBN Editore.

GÜELL, M. (2002). «El fons 'Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones' de l'Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona». A: *Actes del Segon Congrés Recerques: Enfrontaments civils: postguerra i reconstruccions, vol. I*. Barcelona: Recerques, p.868-875.

- (2007). «Els estralls de la Guerra Civil a les muntanyes de Prades i la seva plana, a través del fons de 'Regiones Devastadas' de l'AHDT». A: *A Carn!*, núm. 3, p. 10-16.

JUNTA DE DEFENSA PASSIVA LOCAL DE TARRAGONA (1938). *Memòria d'un any d'actuació*. Tarragona: Tipografia Sugrañes.

ÍÑIGUEZ, D.; GESALÍ, D. (2012). *La guerra aèria a Catalunya (1936-1939)*. Barcelona: Dalmau.

LUNDENDORFF, E. (1922). *Conduite de la guerre et politique*. París: Berger-Levrault.

- (1964) *Guerra total*. Buenos Aires: Pleamar.

MADARIAGA FERNÁNDEZ, F. J. de (2000). *Reus, epicentre de la força aèria de la República (1936-1939)*. Tarragona: Arola.

MARTORELL, A. (1993). *República, revolució i exili: Memòries d'un llibertari reusenc*. Reus: Centre de Lectura.

MASSÓ, J. (2004). *Patrimoni en perill: Notes sobre la salvaguarda dels béns culturals durant la guerra civil i la postguerra (1936-1948)*. Reus: Centre de Lectura de Reus.

MASSOT i MUNTANER, J. (1987). *El desembarcament de Bayo a Mallorca: Agost-setembre de 1936*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

NAVAIS, J.; SAMARRA, F. (2003). «La Segona República i la Guerra Civil». A: *Història General de Reus*, vol. IV. Reus: Publicacions de l'Ajuntament de Reus.

PÉREZ SUÑÉ, J. M.; RAMS FOLCH, P. (2009). *Flix: Objectiu de guerra a bombardejar (1937-1938)*. Flix: Ajuntament de Flix; Memorial Democràtic.

PERMUY, R. A.; O'DONNELL, C. (2008). *As de Picas: La escuadrilla de hidros de la Legión Cóndor en la Guerra Civil Española, 1936-1939. La Luftwaffe en España, 2*. Londres: Galland Books.

PIQUÉ, J. (1998). *La crisi a la rereguarda. Revolució i Guerra Civil a Tarragona (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

PUJADES, X. (1988). *Tortosa, 1936-1939: Mentalitats, revolució i guerra civil*. Tortosa: Dertosa.

PUJADÓ, J. (2006). *Contra l'oblit: Els refugis antiaeris poble a poble*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- (2008). *El Llegat Subterrani: Els refugis antiaeris de la Guerra Civil*. Badalona: Ara Llibres.

ROUGERON, C. (1939). *Les enseignements aériens de la Guerre d'Espagne*. Paris: Editions Berger-Levrault.

ROVIRA I VIRGILI, A. (1938). «Dues ciutats màrtirs». A: *La Humanitat*, 28 d'agost.

SERRA GRAS, M. (1994). *Bombes feixistes sobre Reus*. Reus: L'autor.

SALVADOR I ANDRÉS, L. de (2005). *Tarragona sota les bombes: Crònica d'una societat en guerra (1936-1939)*. Valls: Cossetània.

– (2009). *Quan la mort venia del cel: Memòria dels bombardejos sobre Tarragona (1937-1939)*. Valls: Cossetània.

SOLÉ i SABATÉ, J. M.; VILLARROYA, J. (1986). *Catalunya sota les bombes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

SUBIRATS PIÑANA, J. (1996). *Tortosa, front de guerra: La rereguarda durant la guerra civil*. Barcelona: Columna Tresmall.

SWIRE, J. [1939]. *Aerial Bombardment: The Experiences of a Journalist in Spain During the Civil War and Some Suggestions for Dealing with the Danger of Air Attack on Great Britain*. Londres: Todd Magazines.

RUTA PEDAGÒGICA "ELS LLOCS DE LA MEMÒRIA DE TARRAGONA: GUERRA CIVIL I REPRESSIÓ FRANQUISTA"

— **Esther Ferré Sarabia** —

*Centre de Recursos Pedagògics del Departament d'Ensenyament
de la Generalitat de Catalunya*

— **Jordi Piqué Padró** —

Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona de l'Ajuntament de Tarragona

RESUM

La divulgació històrica és una de les eines més importants per conscienciar la població i evitar que es tornin a repetir alguns dels esdeveniments més cruels del nostre passat més recent. Amb aquest article es pretén apropar als més joves, a partir d'un projecte divulgatiu i pedagògic que barreja les noves tecnologies amb la interacció amb els espais, el que va significar la Guerra Civil a la ciutat de Tarragona mitjançant una ruta històrica.

PARAULES CLAU: Divulgació, Espais de la memòria, Guerra Civil, Pedagogia, repressió franquista, Tarragona.

INTRODUCCIÓ

Actualment, una difusió socialment àmplia de la història esdevé, ara més que mai, un exercici útil i necessari per a trobar en el passat tant els orígens i els elements que configuren la nostra identitat col·lectiva com aquells punts de referència que ens poden ajudar a situar-nos en aquesta crisi de valors del present. Però, encara més: quan la divulgació de la història se centra en el coneixement del temps i de l'espai que ens és més proper, la història contemporània recent i l'espai on es viu, les actuacions que es porten a terme presenten un valor afegit, especialment per als més joves.

En els llibres de text de segon de batxillerat s'afirma que la Guerra Civil és el fet històric del segle XX més significatiu, determinant i dramàtic de la història d'Espanya i de Catalunya. Tanmateix, després d'aquesta declaració, ens podem preguntar: què en saben els joves quan acaben el batxillerat? Són conscients que d'una manera o d'una altra són hereus directes de tot el que va passar? Poden conèixer i valorar correctament les influències d'aquest passat sobre el seu present?

Per entendre l'abast dels conflictes bèl·lics actuals a Síria o a Iraq, o bé per comprendre què significa el drama dels refugiats que, fugint de les guerres, intenten arribar a Europa, hi pot haver res més oportú que conèixer què van representar els bombardejos sobre la població durant la Guerra Civil o els centenars de milers de refugiats que van marxar a l'exili l'any 1939? Posar en valor el discurs de la pau i de la solidaritat entre els homes i les dones ha ser un dels eixos vertebradors de la recuperació de la memòria històrica, d'aquesta connexió del present amb el coneixement històric. També, en el mateix sentit, un altre eix ha de ser saber què significa la democràcia i què cal fer per a preservar-la.

Els joves d'avui en dia ja no han sentit parlar de la guerra ni de la foscor del franquisme; veuen la història de fa vuitanta anys igual que la dels segles XI o XVIII: una història distant, d'un altre temps i d'una altra gent, com si ells no fossin els nets o els besnets de tot el que va succeir. Certament, és difícil competir contra l'allau d'informació que reben actualment els joves i que pot conduir a la saturació, és a dir, a la desinformació. Tanmateix, al nostre favor tenim que si sabem transformar la informació històrica en una experiència perdurable, el missatge els arribarà. Com podem fer-ho? Apel·lant principalment a dos factors. D'una banda, el parentiu i el lligam directe amb els que ho van viure i, de l'altra, la proximitat de l'espai. Tot es va esdevenir en els carrers, places i edificis que trepitgen i veuen cada dia. Si no s'aprofita aquesta proximitat directa amb el receptor, els joves continuaran considerant tan fantàstica i exòtica la batalla de Lepant com la batalla de l'Ebre; la Guerra Civil o el franquisme seran per a ells episodis tan llunyans com les guerres púniques i la democràcia serà un règim polític com qualsevol altre i, per tant, no cal defensar-lo ni participar-hi.

És en aquest sentit, que des de l'any 2009 fins a l'actualitat, com en molts altres llocs de Catalunya, s'han dut a terme diferents actuacions per a la recuperació de la memòria històrica a Tarragona, centrats bàsicament en la recuperació d'espais, la promoció de la recerca, la programació conjunta d'actes de difusió i l'oferiment als centres docents de la ruta pedagògica "Els Llocs de la Memòria de Tarragona".

LA RUTA PEDAGÒGICA "ELS LLOCS DE LA MEMÒRIA DE TARRAGONA"

El gener de l'any 2016 es va presentar públicament la ruta pedagògica "Els llocs de la Memòria de la Guerra Civil i la repressió franquista a Tarragona".¹ Organitzada pel Centre de Recursos Pedagògics del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya i per l'Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona de l'Ajuntament de Tarragona,² l'objectiu d'aquesta proposta didàctica és afavorir el coneixement dels alumnes de 4t. d'ESO i 2n. de batxillerat del període més rellevant i dramàtic del segle XX, la Guerra Civil i la repressió franquista posterior, com així queda recollit en bona part dels llibres de text que s'utilitzen en els centres docents.

En aquest sentit, els continguts impartits a l'aula per part del professorat, més centrats en Espanya i Catalunya, es veuen reforçats amb aquesta ruta pedagògica per la proximitat que té per a l'alumne, per la proximitat en el temps i per la proximitat en l'espai, és a dir Tarragona, la ciutat per la qual es mouen habitualment els joves, plena d'edificis, cases i llocs impregnats d'aquesta història que ressegueix la ruta.

Abans d'oferir la ruta als centres docents, es va realitzar una primera visita de prova adreçada exclusivament als professors, que va servir per recollir les seves aportacions i observacions. A més a més d'aquesta prova inicial, durant els tres anys en què s'ha desenvolupat aquesta activitat s'hi han anat introduint canvis i modificacions que possibiliten una adaptació permanent i una millora del plantejament inicial.

1 Vegeu l'enllaç: <http://serveiseducatiu.xtec.cat/tarragones/llocs-memoria/>.

2 Durant els anys 2016 i 2017, la ruta pedagògica també ha comptat amb la participació del Fòrum de Tarragona per la Memòria.

Prèviament a la seva realització per part dels alumnes i per reforçar els continguts impartits pels professors, els centres reben una "maleta didàctica" per utilitzar a l'aula que conté còpies de documents, plànols, fotografies i premsa relativa al període històric a tractar, així com llibres per ampliar la matèria, a més d'un conjunt de documents i materials, com ara metralla de les trinxeres o la pròpia maleta, que és de l'època, per tal d'incentivar l'interès dels alumnes.

Els professors també disposen d'un lloc web³ en el qual primer només s'hi podia trobar la guia de la ruta, amb la informació sobre els llocs que es visitaven, però darrerament s'hi han afegit propostes pedagògiques per treballar a l'aula. El Banc Audiovisual de Testimonis del Memorial Democràtic de Catalunya⁴ és un dels recursos més interessants que es presenten, ja que permet accedir a testimonis dels fets que ja no són entre nosaltres i esdevé una eina educativa de primer ordre per a la recerca a l'aula i el treball amb fonts primàries.

La ruta pedagògica dura aproximadament unes cinc hores, entre les nou del matí i les dues de la tarda, i s'ofereix gratuïtament als centres docents per part del Centre de Recursos Pedagògics del Tarragonès del Departament d'Ensenyament.

PRESENTACIÓ

La ruta pedagògica als Llocs de la Memòria de la Guerra Civil i la repressió franquista a Tarragona s'inicia, en primer lloc, en una sala adient⁵ per a rebre un grup d'entre trenta i quaranta alumnes. En aquest espai es fa la presentació de les dues persones que desenvoluparan la ruta: qui som i quina és la nostra professió. Però, també, quins són els objectius que pretenem amb aquesta activitat i quins són els espais que es visitaran.

3 <http://serveiseducatiu.xtec.cat/tarragones/llocs-memoria/>.

4 <http://memoria.gencat.cat/ca/que-fem/banc-audiovisual-testimonis/>.

5 Durant els anys 2016 i 2017 s'utilitzava la sala d'actes de l'Ajuntament de Tarragona. L'any 2018, la rebuda s'ha fet a la sala d'actes dels Serveis Territorials del Departament de Cultura.

S'aprofita aquest preàmbul per a explicar la tècnica de la refotografia, en la qual hauran de participar els alumnes. És a dir, a partir de còpies de fotografies dels anys de la Guerra Civil que es faciliten, els assistents a la ruta han d'incloure aquesta imatge històrica en una fotografia captada per ells mateixos amb el seu aparell de mòbil, una acció que serveix per a traslladar al present una imatge del passat.

Presentació a la Sala d'actes dels Serveis Territorials de Cultura.

LA REVOLUCIÓ I LA GUERRA CIVIL A TARRAGONA (1936-1939)

Abans d'entrar en el contingut del període, cal situar-lo en una cronologia més àmplia, que va des de l'inici de la Segona República, l'any 1931, fins a la Transició, l'any 1977, amb la dictadura franquista entre 1939 i 1975.

És necessari, també, contextualitzar breument com era la Tarragona de l'any 1936: una ciutat de trenta un mil habitants, d'una banda, amb una base econòmica tradicional i precapitalista, malgrat la presència de dues empreses públiques,⁶ fonamentada en petites i disseminades unitats de producció que principalment atendien la pròpia demanda local i, per l'altra, amb una importat activitat comercial generada al

6 La Fàbrica de Tabacs, inaugurada l'any 1932, i la factoria de la CAMPSA.

voltant del port. Altrament, cal remarcar la capitalitat administrativa, militar i eclesiàstica que caracteritzava la ciutat dels anys trenta i que comportava la presència d'un elevat nombre de funcionaris, professionals, religiosos, militars i forces d'ordre públic, un sector que representava aproximadament un 18% del total de la població activa.

La base econòmica tradicional que caracteritzava la ciutat comportava una estructura del món laboral determinada, que no afavoria ni possibilitava el desenvolupament d'un moviment obrer potent o, si més no, que fos suficientment ampli com per a poder ésser capitalitzat per les organitzacions obreres revolucionàries –polítiques i sindicals– i esdevenir la base social en la qual recolzar el poder que aquestes havien de tenir a les seves mans. Oi més si tenim en compte que ens referim a una ciutat en la qual, durant les eleccions legislatives del 16 de febrer de 1936, i amb una participació del 75% del cens electoral, el vot recollit per la coalició de dretes, el Front d'Ordre, es va acostar al 38,5%, mentre que el Front Popular a la ciutat fou votat per un 61,5%.

Per explicar la Guerra Civil a Tarragona, com a esquema metodològic, podem determinar dos períodes amb unes característiques pròpies: el primer, des del 19 de juliol de 1936 fins a inicis de l'estiu de 1937; el segon, des de mitjan d'estiu de 1937 fins a l'acabament de la guerra el 15 de gener de 1939.

En el primer període, s'introdueix a l'alumne en el cop d'estat contra el govern legítim de la República, una rebel·lió militar que va comportar una lluita armada registrada a Barcelona i a d'altres ciutats catalanes que comptaven amb una guarnició militar, però que no va tenir lloc a Tarragona, on hi havia aquarterat el Regiment Almansa número 15, amb uns set-cents soldats. Tot i que hi havia un terç de l'oficialitat partidària de la rebel·lió i que s'hi van concentrar uns tres-cents civils per donar suport al cop d'Estat, a la ciutat el sollevament es va frustrar.

Com a resposta al cop d'estat, les organitzacions obreres, davant la desconfiança envers l'exèrcit i les forces d'ordre públic, van formar les seves pròpies milícies armades. Aquestes partits i sindicats obrers, principalment els del sector anarcosindicalista, ja no cercaven la

defensa del règim republicà sinó el bandejament i la substitució del mateix per una nova organització social basada en l'administració obrera de l'economia. És a dir, es va impulsar una revolució proletària.

La cavalleria de les milícies del POUM passant per davant de la Casa del Poble, actual Col·legi de les Teresianes, setembre de 1936. Fotografia original d'Hermenegild Vallvé. Refotografia d'Esther Reverté Gras, de l'EADT.

Durant el mes d'agost de 1936, la sortida cap al front d'Aragó dels set-cents soldats del regiment, de cent setanta-sis guàrdies civils i de seixanta-quatre carrabiners deixava tot l'ordre públic de la ciutat en mans dels milicians armats, aproximadament uns dos-cents. Enmig d'aquesta convulsió revolucionària, entre el 23 de juliol i el 22 de desembre de 1936 van caure víctimes de la repressió revolucionària 327 persones. Ben aviat, però, la campanya de protesta de totes les forces polítiques i sindicals contra l'actuació dels escamots d'escopeters i la recuperació del poder per part de la Generalitat de Catalunya va fer que la repressió incontrolada es desaccelerés i, finalment, s'aturés.

El procés revolucionari va comportar transformacions profundes en el món de l'economia, el control obrer de les empreses, les expropiacions d'edificis i de terres de conreu, la lluita contra l'atur, l'objectiu d'aconseguir l'escolarització total dels infants i el control

municipal dels proveïments, però l'efervescència revolucionària també es va evidenciar en la societat tarragonina amb signes com la moda proletària, la desaparició de les regles de cortesia burgesa, els canvis en la toponímia urbana, els nom laics donats als nounats, els canvis en la freqüència i edat dels matrimonis civils o la reducció en la taxa de suïcidis.

En el segon període, de l'estiu de 1937 al gener de 1939, la situació de la rereguarda tarragonina va canviar significativament. D'una banda, es van patir els primers bombardeigs sobre la ciutat, que van anar incrementant a mesura que passaven els mesos, estenent la por entre la població civil. Per l'altra, a mitjans de l'any 1938 es va passar de la falta de determinats articles de consum a una escassetat total de subsistències que el racionament oficial no podia resoldre: la fam va esdevenir habitual. Paral·lelament, la mobilització constant dels homes per a anar a l'exèrcit i l'arribada massiva de refugiats van agreujar encara més la situació precària de la rereguarda. Tot plegat, més les notícies del decurs negatiu del conflicte pel bàndol republicà, va conduir a una desmoralització de la població civil.

Baixada al refugi antiaeri de l'Ajuntament de Tarragona.

Tot aquest contingut, s'ha explicat amb l'ajut d'una presentació projectada de vint-i-set diapositives que inclou vint-i-vuit fotografies i 9 documents. Finalment, aquesta primera part es complementa amb la projecció de l'audiovisual Tarragona sota les bombes, en el qual un testimoni directe expressa com va viure un dels bombardeigs més sagnants sobre la ciutat.

És important assenyalar que, durant l'explicació sobre la Revolució i la Guerra Civil a Tarragona, es fan comparacions amb aspectes dels conflictes bèl·lics actuals, amb l'objectiu d'assenyalar que la diferència entre els bombardejos sobre Tarragona de fa vuitanta anys són similars als que pateixen avui en dia les ciutats de Síria. O bé, també, que la similitud entre els refugiats catalans que en el passat marxaven cap a l'exili i els que en el present fugen de les zones de conflicte armat és més que evident.

Tot seguit, prossegueix la ruta en direcció a l'Ajuntament de Tarragona.⁷ Pel camí, es comença a desenvolupar l'activitat de refotografia, que parteix de la proposta del fotògraf Ricard Martínez i el seu projecte Arqueologia del punt de vista,⁸ especialment la plaça dels Sedassos, on es trobava el consolat de l'Alemanya nazi, la plaça de la Font i la torre del Pretori com a llocs principals.

Al Palau Municipal es baixa a l'interior del refugi antiaeri. És en aquest espai on s'explica perquè l'ús dels bombardejos sobre la població civil es va experimentar per primera vegada a la Guerra Civil, com va afectar els ciutadans, quines mesures es van prendre per a assegurar la vida dels tarragonins i quin balanç total va significar la destrucció provocada per les bombes, però també s'intenta traslladar als alumnes l'experiència de com es vivia un bombardeig des de dintre d'un refugi.

La ruta continua cap a l'Antiga Audiència, a la plaça del Pallol, on es conserva una pintada revolucionària a la paret, realitzada el 21 d'octubre de 1936.

⁷ L'any 2018, l'itinerari passava per l'Antic Ajuntament, al carrer Major, on hi havia l'exposició *Revolució i Guerra Civil a Tarragona*, en imatges d'Hermenegild Vallvé.

⁸ <http://www.arqueologiadelpuntdevista.org/#5>.

Alumnes retrofotografiant a la plaça dels Sedassos.

Grup dins de l'Antiga Audiència.

LA REPRESSIÓ FRANQUISTA (1939-1953)

L'edifici de l'Antiga Audiència, ara fa vuitanta anys, era l'edifici en el qual se celebraven els judicis sumaríssims. A la sala d'actes, es projecta l'audiovisual *Quan la torre del Pretori era la presó de Pilats*, que recull el testimoni de tres homes que van ser condemnats a mort però que finalment van veure la seva pena commutada per anys de presó.⁹

En aquest espai es fa especial incidència en l'abast i característiques de la repressió franquista a les comarques tarragonines: 10.200 consells de guerra sumaríssims, 693 condemnes a mort executades, milers de condemnes a penes de presó, confiscació de béns per part del Tribunal de Responsabilitats Polítiques, depuració dels funcionaris, desterraments... Tot un aparell repressiu jurídic – militar que no comptava amb cap garantia processal, com poden observar els assistents en els diferents documents que es reparteixen.

Després, a la Plaça del Rei, s'accedeix a la Torre del Pretori, un espai emblemàtic de la Tàrraco romana i punt obligat de visita per part dels turistes. Quan s'explica que aquesta torre era la presó provincial de Tarragona, coneguda com la Presó de Pilats, el contrast és evident.

El dia 15 de gener de 1939, l'entrada de les tropes franquistes a Tarragona va marcar l'inici d'una nova onada repressiva, ferotge i sistemàtica. La presó de Pilats continuarà essent el centre del sistema penitenciari de les comarques tarragonines, que es complementarà amb la presó habilitada en el convent de carmelità de la Punxa i, com a centre de reclusió de dones, el convent de les Oblates.

Des de 1939 fins a 1945, més de sis-cents noranta condemnats a pena de mort van sortir de la presó de Pilats per a ser afusellats a la muntanya de l'Oliva o dins del cementiri proper.

A la presó de Pilats, durant l'any 1939, s'hi van arribar a encabir 1.361 presoners. La saturació era indescriptible i el col·lapse del centre,

⁹ Es tracta de Josep Subirats, Leandre Sahún i Antoni Floresví.

també. Els interns havien de dormir per les escales, gairebé un damunt de l'altre. La higiene era molt deficient i la roba no es rentava. Si no era pels familiars, el pres es podia estar anys amb la mateixa roba sense rentar. L'escassa ventilació, l'amuntegament dels reclusos i la falta d'higiene van provocar l'aparició de la sarna, els polls i les xinxes, la qual cosa propiciava les malalties. Aquestes condicions de vida infrahumana en les quals malvivien els reclusos s'agreujava encara més per una alimentació del tot insuficient: dues menjades al dia a base de cigrons. Aquesta va ser la causa de la defunció de més de setanta reclusos.

Només durant l'any 1939 es van internar més de 6.200 persones en les presons de Pilats, la Punxa i les Oblates, amb una mitjana d'ingressos mensuals de cinc-cents vint reclusos. L'any 1943 encara hi havia a la presó de Pilats 585 reclusos; un any més tard es registraven tres-cents quaranta interns i, al final de l'any 1945, el nombre d'empresonats s'havia reduït a dos-cents dotze.

Explicacions a la sala dels condemnats a mort.

En aquest espai, en concret a la sala dels condemnats a mort,¹⁰ es fa llegir en veu alta, per part d'un alumne voluntari, la carta de comiat que un pres adreça a la seva esposa i a la seva filla hores abans de ser executat. En aquest punt de la ruta, l'emotivitat que s'observa entre els assistents és corprenedora.

BALANÇ

Entre els anys 2016 – 2018 s'han realitzat un total de trenta-vuit rutes, sol·licitades per quinze centres docents,¹¹ amb assistència de més d'un miler d'alumnes, acompanyats per prop d'un centenar de professors. Aquest curs 2017–2018 hem tingut especial interès en conèixer quines idees prèvies poden tenir els alumnes sobre la guerra i si són conscients de quin és l'objectiu que mou els seus professors per portar-los a passar tot un matí amb nosaltres, ja que tenim un especial interès en què la ruta adquireixi un caràcter competencial dins de l'àrea de ciències socials, però també pel que fa a valors.

El nostre objectiu, com ja hem dit a l'inici de l'article, és que la història esdevingui propera i objecte de recerca i per aquest motiu és interessant que els alumnes en parlin amb els seus familiars, però que també ho puguem referenciar amb el què es publica als mitjans, com ara la recent polèmica sobre l'exhumació del dictador Francisco Franco.

En acabar la ruta, es demana als alumnes que facin una valoració, sobre un total de 5 punts, dels espais visitats i de les explicacions donades en cadascun d'ells. L'espai més ben valorat és el refugi antiaeri que hi ha a l'Ajuntament de Tarragona (4,54/5). A banda de les explicacions és possiblement l'espai que recrea millor el moment dels fets que es relaten i, alhora, el relat els resulta molt nou perquè no és present en els llibres de text. Descobrir que el Pretori va ser presó també és un

10 Actual sala del sarcòfag d'Hipòlit.

11 Col·legi del Sagrat Cor, Institut Joan XXIII, Institut Tarragona, Institut Pons Icart, La Salle de Tarragona, Centre d'Adults Àgora, Institut Sant Pere i Sant Pau, Institut Martí i Franquès i Institut Vidal i Barraquer de la ciutat de Tarragona; Institut Marta Mata de Salou; Col·legi Marguerite Youcenar de Reus; Institut Blanca d'Anjou del Perelló; Institut Mar de la Frau de Cambrils; Institut Ramon Barbat Miracle de Vila-seca; Institut Roda de Berà.

dels aspectes que valoren més (4,13/5), ja que normalment tots han vist el monument des del punt de vista de la Tarraco romana i mai com un lloc referit a la guerra civil. Pel que fa a les explicacions prèvies sobre l'esclat de la guerra i la vida a la rereguarda, també els sorprèn força descobrir com vivien els seus besavis el dia a dia de la guerra rere el front de la batalla i ho puntuen amb un 3,68/5.

L'aspecte que sembla que els queda més allunyat són els judicis sumaríssims, ja que l'espai ha estat transformat, i també perquè els conceptes jurídics els queden més allunyats de la seva realitat. Algunes de les aportacions qualitatives que fan els alumnes són:

“He descobert que llocs per on passo, gairebé cada dia, amaguen llocs molt importants fa uns quants anys. I m'he conscienciat molt més de tot el que van viure els meus avis i els pares dels meus avis durant la guerra. També m'he assabentat d'alguns refugis que es van construir durant aquella època.”

“L'únic que va fer millorar els meus coneixements era tot allò que no surt als llibres de text, és a dir, les visites als llocs on va succeir tot, les cartes dels presos, el nombre de gent que moria o empresonada o de bombes llançades... La resta de la història ja la coneixia, ja que l'hem donada a classe.”

“He après molta història de la meua ciutat i sé reconèixer monuments i llocs clau de la Tarragona, així com per exemple la presó de Pilats. I, sobretot, he entès el protagonisme de Tarragona durant segles de canvis polítics i socials.”

En resum, podem dir que, en la majoria dels casos, hem pogut observar que els objectius que ens hem proposat s'han assolit i que, fins i tot, en determinats moments, com ara en el de la lectura de la carta d'un

condemnat a mort a la Presó de Pilats, molts alumnes arriben a posar-se en el lloc d'aquelles persones que van pagar un preu molt alt per la seva ideologia.

Pel que fa als professors, hem de dir que el seu perfil correspon als que ja acostumen a fer d'altres activitats dins l'àrea de Ciències Socials i que els agrada dur a terme un treball competencial i de reflexió. I, fins i tot ells, molts cops, reconeixen que no tenien informació sobre els temes que es desenvolupen a la ruta.

En acabar el curs 2017-2018 hem valorat, com cada curs, la necessitat de fer canvis i de demanar un nivell de compromís més alt als centres. Així doncs, a més de dur a terme el projecte de refotografia, els proposarem treballar en la memòria històrica i ens centrarem en el Banc Audiovisual de Testimonis del Memorial Democràtic, alhora que treballarem les TAC des de la proposta del Mobile History Map.

LA MORT ROBADA

JOSEP FARRÉ BORRÀS I EL VALLE DE LOS CAÍDOS

Axel Baiget Morrerres

Historiador

RESUM

El Valle de los Caídos és el gran mausoleu que el franquisme es va regalar per homenatjar la victòria i els morts de la Guerra Civil espanyola. Tot just un any després del final de la guerra, es publicava al BOE el decret que anunciava la seva construcció. Per intentar generar consens i omplir els buits d'aquell fred cementiri, l'any 1959, es va permetre enterrar també víctimes del bàndol republicà que en un primer moment havien estat exclosos. Aquest treball, realitzat mitjançant fonts primàries i orals, treu de la foscor al vila-secà Josep Ferré Borràs, mort a Tremp l'any 1938.

PARAULES CLAU: Josep Ferré Borràs, Guerra Civil, Memòria oral, Repressió franquista, Tremp, Valle de los Caídos, Vila-seca.

1. PER QUÈ SOM HUMANS?

*...pot ser les taques de sang d'una ferida,
o el cant en ple cel blau, o groc, de tot un poble.
Pot ser el que som, l'avui, l'ara i el sempre*
Antoni Tàpies

“Som humans perquè enterrem els difunts”. Així de categòric comença l'epíleg “Enterrar, per humanitat” del llibre “Avi et traure d'aquí” de Joan Pinyol. L'últim apartat l'escriu un vila-secà, el Robert Casas Roigé que, de manera exquisida, ens parla de la relació entre l'enterrament i els éssers humans. Si ens fixem amb l'etimologia de la paraula “humà”, ens remet a *humus*, “terra” en llatí (Casas, 2019). Així doncs, com a humans estem lligats, etimològicament parlant,

a la terra. Enterrem perquè som humans però també som humans perquè enterrem. Dos aspectes que es retroalimenten i que fan que, tot i que els *homo sàpiens* no siguem l'única espècie que enterrem els nostres morts –els *homo neanderthalensis* també els enterraven (Carbonell, Bértmudez, Sala: 2017)– sí que ens va permetre arribar a una complexitat diferent a d'altres espècies. Dit d'altra manera, som humans perquè som éssers històricament complexos. I dins d'aquestes complexitats destaquen “les culturals i tècniques, estem parlant de tecnologia lítica, del foc, del llenguatge o bé d'enterrar els morts o del simbolisme, entre d'altres” (Carbonell, Bértmudez i Sala: 2017, 83).

Així doncs, al llarg de la història els humans hem enterrat els morts, els hem recordat, els hem honorat. Tot i així, “l'honra dels morts de les guerres és més recent” (Quintana, 2018: 128). Tot i que hi ha discrepàncies, podríem situar l'inici de la construcció de monuments o d'elements d'honor als morts d'una guerra entre finals del segle XVIII i principis del XIX.

Si centrem el focus en l'Estat espanyol, ens podem preguntar: què va fer l'Espanya franquista per tal de recordar les víctimes de la Guerra Civil espanyola? Tot i que hi ha diverses accions, el monument més destacat i la resposta que ens ve ràpidament al cap és el Valle de los Caídos.

2. LA CONSTRUCCIÓ DEL VALLE DE LOS CAÍDOS

L'1 d'abril de 1939 acaba la Guerra Civil espanyola. Un any després es publica al BOE el decret que anuncia la construcció del Valle de los Caídos. El mateix decret ja anuncia a qui anirà destinat aquell monument, quines mort s'honoraran: “para perpetuar la memòria de los caídos en nuestra Gloriosa Cruzada” (Agència Estatal Butlletí Oficial de l'Estat, n.d.). Els vencedors tenen el seu monument de record, la seva tomba que els honora.

Segons la previsió inicial, en un any –en plena efervescència franquista per la victòria a la guerra– s'haurà d'inaugurar el monument a la finca

coneguda com Cuelgamuros, a la Serra de Guadarrama. En referència a aquest decret, el monument es compondrà d'una "Basílica, Monasterio y Cuartel de Juventudes" de grans dimensions. Un any després el monument no està, ni molt menys, acabat. No serà fins l'1 d'abril de 1959 que s'inaugurarà, vint anys després del final de la Guerra Civil. En aquests divuit anys de retard en les obres hi haurà, entre altres, un canvi substancial: s'hi permetrà també enterrar víctimes del bàndol republicà. Fins al 1958 el monument estava destinat als morts del bàndol rebel, però en aquest any es produeix aquest canvi. Les causes es desconeixen, tot i que "se especula que fue una exigencia del Vaticano para reconocer la nueva iglesia como basílica" (Solé y Lopez, 2019: 308) o que la "fiebre ideológica de victoria y venganza de la posguerra, que hubiese podido conllevar una demanda masiva de traslados de restos al Valle en 1941 o 1942, se había apagado en 1958, y el Régimen disponía de demasiadas criptas y excesivo espacio que rellenar" (Solé y López, 2019: 308).

El 1957 s'inicia la gestió pel trasllat dels morts al Valle de los Caídos, amb la creació d'una comissió dins del Consejo de Obras del Monumento a los Caídos. El 1958, la comissió envia una circular a tots els governadors civils per tal que l'informin de les diferents fosses i enterraments de tots els pobles de l'Estat espanyol. Aquell mateix any comencen els trasllats que, en un inici, han de tenir el vistiplau familiar, fet que no es durà a terme en molts casos. Els trasllats finalitzaran el 1983.

Al llarg de tots aquests anys es traslladaran milers de víctimes al Valle de los Caídos: 33.833 segons la Comisión de Expertos para el Futuro del Valle de los Caídos, xifra que podria ser molt superior pel poc rigor en dur a terme els trasllats. Una de les fosses que es va traslladar va ser una fossa de Tremp, al Pallars Jussà.

3. JOSEP FERRÉ BORRÀS

3.1. LA FOSSA DE TREMP

Tremp, per la seva localització, és un punt estratègic de comunicació entre Lleida i la Vall d'Aran, passant pel Pallars Sobirà. És per aquest

motiu que durant la Guerra Civil va esdevenir un important punt de control (Solé i López, 2008). El 7 d'abril de 1938 l'exèrcit rebel, concretament les forces de Navarra sota comandament del coronel Heli-Rolando de Tella y Cantos, ocupa la ciutat de Tremp. L'ocupació de la zona s'amplia resseguint la línia del riu Noguera Pallaresa fins al port de la Bonaigua i la Vall d'Aran (Prats, 1991). Aquest fet establirà la frontera bèl·lica al Pallars i provocarà l'augment de víctimes a la zona. Aquestes seran tant de l'exèrcit rebel (morts al front o en hospitals) com de l'exèrcit republicà (presoners afusellats o presoners morts a l'hospital). A causa de la gran afluència de cadàvers a Tremp, es va habilitar com a cementiri militar una partida de terra -anomenada "la Cunillera"- contigua al cementiri municipal (Prats, 1991), en què s'hi van enterrar bàsicament soldats de l'exèrcit rebel i algun soldat republicà. El 1963, aquesta fossa va ser traslladada al Valle de los Caídos.

La Queralt Solé i Barjau al llibre *Els morts clandestins. Les fosses comunes de la Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)* enumera 579 víctimes traslladades d'aquesta fossa (hi apareix el nom i cognoms a la majoria, el lloc de naixement en bastantes d'elles i l'any de naixement, el nom del pare, el nom de la mare i la professió en algunes de les víctimes). A banda, aporta la informació que 652 víctimes sense identificar també hi van ser traslladades (Solé, 2008). Una d'aquestes víctimes que enumera la Queralt Solé és un tal José Ferrera Ramón. La informació que aporta d'aquesta víctima és, únicament, el lloc de naixement: Vila-seca (Tarragona).

Cal dir que la historiadora Noemí Riudor García a l'octubre del 2019 va guanyar la 9a. beca Mossèn Jesús Castells amb el projecte "Els traslladats del cementiri militar de Tremp al Valle de los Caídos". Properament es publicarà el treball i aportarà una informació que serà molt interessant per tal de tenir un coneixement molt més profund de la fossa de Tremp.

3.2. ELS CINQ NOMS

La víctima citada per la Queralt Solé -José Ferrera Ramón- és clarament un vila-secà. Tot i així, no coincideix amb cap víctima de Vila-seca continguda en les llistes de víctimes de la població durant la Guerra Civil ni coincideix amb cap persona continguda dins dels certificats de naixement de Vila-seca des de 1899 al 1922. La recerca de possibles errors a l'hora de transcriure el nom obliga a comparar llistes de víctimes traslladades al Valle de los Caídos.

- A la web <https://ihr.world/ca/> (web que conté un gran buidatge de dades sobre víctimes de la Guerra Civil) apareix un tal José Herrera Barrón, traslladat al Valle de los Caídos des de la província de Lleida amb número de registre 1266/2009. La font d'on extreu la informació és del gran treball nomesevoces.net (Associació Innovation and Humans Rights, 2017).

- Segons la documentació de l'Arxiu Municipal de Tremp, referent al trasllat de la fossa de Tremp al Valle de los Caídos, apareix un tal José Ferrera Barrón.

- Segons el registre civil de Tremp, apareix una defunció que coincidiria amb la persona traslladada al Valle de los Caídos que es diria José Ferrera Borràs. El certificat també ens informa que seria fill de Esteban Ferrera i de Josefa Borràs.

- Amb aquesta última dada i fent una comparativa amb les víctimes de la Guerra Civil nascudes a Vila-seca, podem afirmar que la persona que va ser enterrada a Tremp i que el 1963 va ser traslladada al Valle de los Caídos és Josep Ferré Borràs, fill de Vila-seca, que també apareix en la documentació del registre civil d'aquesta localitat.

S'ha volgut especificar aquesta comparativa de fonts referent al nom, ja que, tot i que són habituals els errors tipogràfics en documentació relativa als trasllats al Valle de los Caídos, el cas del Josep Ferré Borràs és el més paradigmàtic en trobar cinc noms diferents amb canvis força

significatius entre ells: José Ferrera Ramón, José Herrera Barrón, José Ferrera Barrón, José Ferrera Borràs i Josep Ferré Borràs. Aquests errors dificulten la recerca de documentació referent a la víctima.

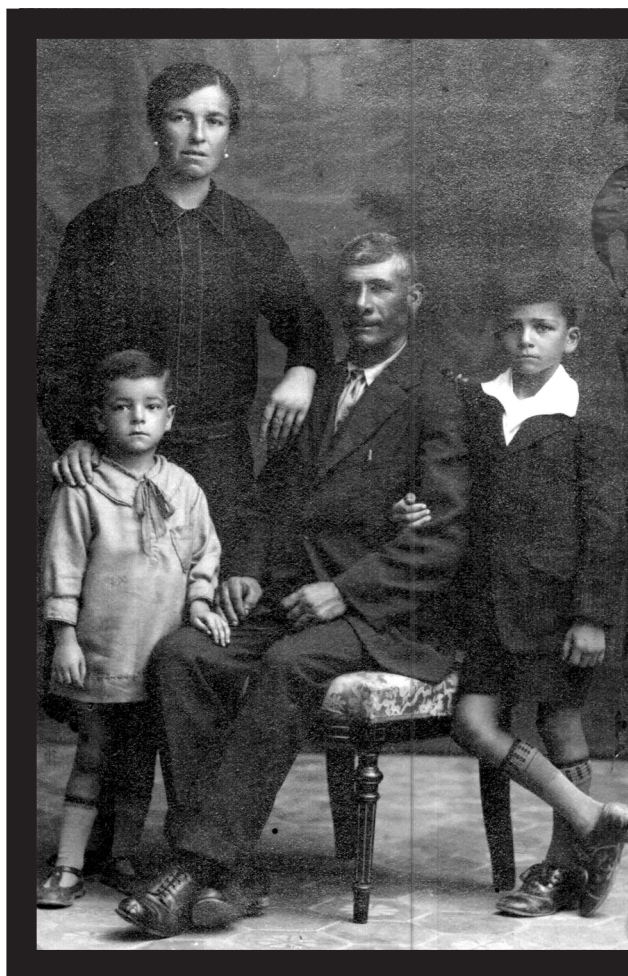
3.3. LA FAMÍLIA DEL JOSEP FERRÉ BORRÀS

El Josep Ferré Borràs va néixer a Vila-seca el 22 de gener de 1921 i és fill de l'Esteve Ferré Morell, natural de Vila-seca, i de la Josepa Borràs Navarro, natural de Ginestar. Tot i així, la mare vivia des dels onze anys a Vila-seca. Ella era la gran de tres germans: el Josep Borràs Navarro (nascut el 1899) i el Camil Borràs Navarro (nascut el 1905). La Josepa es casa amb un vila-secà, el Josep Ferré Morell, el 1917. La relació de la família Borràs amb Vila-seca no és gaire clara però sí que podem afirmar que a principis de 1920 els dos germans, el pare (Bienvenido Borràs Llop, vidu) i l'avi matern (Josep Navarro Domenech, vidu) viuen juntament amb la Josepa i el seu home en una casa al Carrer de Sant Pere, 64. Serà també en aquest temps quan tota la família, menys la Josepa i l'Esteve, deixaran Vila-seca i aniran a viure a Moja. El motiu del canvi és que els germans d'ella, el Josep Borràs i el Camil Borràs, començaran a treballar a la cimentera "Cementos y Cales Freixa", situada a Santa Margarida i els Monjos. Allà, el Josep Borràs coneixerà la Maria Mitjans Mitjans, natural de Moja, i s'hi casarà el 1925, establint-se definitivament a en aquesta localitat. Pel que fa al Camil, tindrà més relació amb Vila-seca degut a visites i estades de llarga durada que fa a casa de la seva germana Josepa. Així doncs, podem afirmar que almenys, segons el padró municipal, el 1924 i el 1927 viurà a la casa familiar de Vila-seca.

La Josepa i l'Esteve tindran un altre fill, l'Esteve Ferré Borràs, el març de 1923. El fet que el Camil visqui períodes a Vila-seca farà que tant el Josep Ferré Borràs com el seu germà, l'Esteve, tinguin més relació amb ell. La família viu de la pagesia: tenen terres pròpies de secà i l'Esteve Ferré Morell porta terres arrendades. Els cultius principals que tenen, a part d'horta, són oliveres, vinya i garrofers.

El 12 de març de 1931, la Josepa Borràs Navarro morirà amb trenta-sis anys a causa d'una broncopneumònia. L'Esteve Ferré Morell es quedarà

vidu però en pocs mesos establirà una relació amb la Marcel·lina Vallbona Carreté, natural de Vila-seca. Era vídua de Jaume Guardiola Ferrando i amb aquest matrimoni havien tingut dues filles: la Mercè (nascuda el 1922) i la Clàudia Guardiola Vallbona (nascuda el 1924). El febrer de 1934, l'Esteve i la Marcel·lina es casen. Així doncs, el nucli familiar està compost pel matrimoni i quatre fills dels matrimonis anteriors: dos nois fills de l'Esteve (el Josep i l'Esteve) i dues filles de la Marcel·lina (la Mercè i la Clàudia). A més, el 16 de febrer de 1936 neix la Montserrat Ferré Vallbona, filla del nou matrimoni. El mateix dia se celebren eleccions generals a Espanya, les terceres de la Segona República. En aquest cas, hi haurà una clara victòria del Front Popular, coalició d'esquerres a nivell estatal. A Catalunya també guanyarà la coalició d'esquerres que portarà el nom de Front d'Esquerres.

Josepa Borràs Navarro amb el seu marit Esteve Ferré Morell i els dos fills: Josep Ferré Borràs (agafant el braç del seu pare) i Esteve Ferré Borràs (davant la seva mare). Finals de la dècada de 1920.

3.4. LA GUERRA CIVIL I EL JOSEP FERRÉ BORRÀS

El 17-18 de juliol de 1936 un cop d'estat militar fallit contra el Govern democràtic de la República Espanyola iniciarà la Guerra Civil Espanyola. Catalunya es mantindrà com a territori fidel a la República.

Pel que fa al matrimoni del Josep Ferré Morell i la Marcel·lina Vallbona Carreté, tenen cinc fills a casa seva: una filla de pocs mesos, dos fills adolescents del pare i dues filles adolescents de la mare. La Marcel·lina no veurà amb bons ulls que convisquin els quatre fills adolescents, per la qual cosa els dos nois passaran temporades a Moja amb els seus tiets, sobretot amb en Camil. El Camil, que es presentarà com a soldat voluntari per a l'Exèrcit Popular de la República el setembre de 1936, anirà convenent al Josep Ferré Borràs de la necessitat de lluitar per la República. Aquest fet no agradarà al seu pare i la relació entre pare i fill es veurà perjudicada. El Josep Ferré Borràs finalment es presentarà com a voluntari per a l'Exèrcit Popular de la República amb encara no 16 anys; podem pensar que s'incorpora el 1938, ja que segons la família sempre va estar al front en territori català. Des del front del Segre envia cartes a Vila-seca, actualment desaparegudes. Van destinades al seu germà degut a la mala relació amb el seu pare. De les cartes només podem assegurar que donava sempre molts records a la seva germana petita: la frase "recuerdos para todos y besitos a la pequeña Montse" va deixar empremta a la Montserrat Ferré.

De sobte, la família deixa de rebre cartes. La informació que li arriba i que recordava l'Esteve Ferré Borràs era que una nit mentre el Josep dormia en una tenda al front del Segre, l'exèrcit franquista va atacar el campament i va matar a molts soldats.

La família tindrà molt present el Josep Ferré Borràs, intentaran saber què va passar i buscar el seu cos però no obtindran cap resultat. Serà el 1941, quan des de les autoritats franquistes es crida la lleva de 1942 per tal de fer el servei militar, que necessitaran certificar la seva mort. És per això que el 17 de maig de 1941 apareix al registre civil de Vila-seca el seu certificat de defunció. Els testimonis Josep Devesa Martí i Esteve Casas Aguiló certifiquen que el 10 de juliol de 1938 el Josep

Josep Ferré Borràs poc temps abans de marxar al front. Primera meitat de la dècada de 1930.

Ferré Borràs va morir per acció de guerra el front del Segre. Aclareixen que “se encontraba como movilizado forzoso por los rojos”. El 18 de maig de 1941, un dia després, a la documentació de lleves apareix com a baixa per mort i “ignorado paradero”.

Més endavant, i segons les entrevistes realitzades pel Ramon Farriol Clavé a familiars, Josep Ferré Borràs es va presentar com a voluntari per l'exèrcit republicà i va morir a un camp de concentració de França.

A la família hi haurà un record permanent del Josep Ferré Borràs. No hi haurà cap tabú per tal de xerrar d'aquest familiar ni del seu tràgic final. El constant record es pot demostrar pel lligam que tenia i té la seva germana de part de pare i que tenia només mesos quan va marxar al front. La Montserrat Ferré Vallbona sap la història, la recorda, pensa encara el 2020 amb el seu germà i porta una foto del Josep Ferré a la cartera.

3.5. EL CAMIL, EL TIET I LA MILITÀNCIA

El Camil Borràs Navarro va ser el tiet del Josep Ferré Borràs. Va ser ell qui el va introduir en la consciència política i, sobretot, en la necessitat de defensar la República. La relació que s'estableix tant a Vila-seca com a Moja fan que el Camil pugui transmetre la seva ideologia al Josep. És interessant doncs, veure com es va formar políticament el Camil.

Va néixer a Ginestar el 18 d'abril de 1905. Durant els anys 20 i principis dels 30 la seva vida transcorrerà entre Vila-seca, a casa de la seva germana, i Moja, a casa del seu germà. A Moja, treballarà a la cimentera "Cementos y Cales Freixa" i es pot pensar que és en aquest ambient de treball quan s'introdueix en les idees anarcosindicalistes de la CNT, el sindicat hegemònic a Catalunya en aquells anys, on s'hi afiliarà el 1934. Amb l'esclat de la Guerra Civil es presentarà com a voluntari el 12 de setembre de 1936 dins l'Exèrcit Popular de la República, concretament de la 28a Brigada de Sanitat. Va ser detingut a Alacant i tancat al camp

Camil Borràs Navarro i Teresa Pellicé Calvet a la casa dels Monjos a principis dels anys 60. Fons "Forné Pellicé".

de concentració d'Albatera acusat de pertànyer a la CNT i ser voluntari de l'Exèrcit Popular de la República. El 20 d'abril de 1939 el tanquen a la presó d'Oriola, també a Alacant. El 14 de gener de 1941 és traslladat a la presó de Vilanova i la Geltrú. El 23 de febrer del mateix any serà posat en llibertat i mesos després, el 23 de desembre del 1941 es casarà a Moja amb la Teresa Pellicer Calvet, vídua de Montblanc. No tindran fills, tot i que la Teresa té dues filles de l'anterior matrimoni.

3.6. ENTRE TREMP I EL VALLE DE LOS CAÍDOS

El desconegut desenllaç del Josep Ferré Borràs per part de la seva família té la resposta en la documentació que es troba al registre civil de Tremp, a l'Arxiu Municipal de Tremp i a l'Arxiu General de l'Administració (Alcalà de Henares). Així doncs, el 28 de desembre de 1938 registren un certificat de defunció a Tremp. La informació és força detallada i identifica clarament al Josep Ferré Borràs: "defunción de José Ferrera Borrás, de edad 18 años (tot i que encara faltaven uns dies perquè els complís), natural de Vila-seca, provincia de Tarragona, hijo de D. Esteban Ferrera y de Doña Josefa Borrás". Segons el certificat és un soldat presoner que va morir en un centre quirúrgic el 27 de desembre degut a les lesions rebudes per acció de guerra. La víctima serà enterrada al cementiri militar de Tremp el 29 de desembre del 1938.

La informació fa pensar que el Josep Ferré es trobaria lluitant al front Segre-Pallaresa i que en un moment donat és ferit i capturat per l'exèrcit franquista. Aquest el traslladarà a l'hospital, on morirà.

Aquesta fossa del cementiri militar de Tremp, tal i com s'ha explicat, serà traslladada el 10 d'abril de 1963 al Valle de los Caídos. El cos es va col·locar el 19 d'abril de 1963 al columbari 7761, al tercer pis i a la cripta esquerra. Segons el llibre d'inhumacions que, suposadament recull el nom de tots els enterrats al Valle de los Caídos, el Josep Ferré Borràs té el número 21.789.

4. CONCLUSIONS

Aquesta recerca està inclosa dins d'un projecte d'investigació més ampli que engloba totes les víctimes identificades de la província de Tarragona traslladades al Valle de los Caídos entre el 1958 i el 1983 (així doncs, s'aprofita aquesta revista per tal de fer una crida a tothom que pugui tenir informació sobre aquest cas particular o de qualsevol altre de la província de Tarragona i comunicar-ho al Centre d'Estudis Vila-seca Maria Elena Maseras). Fins a la data d'edició d'aquesta publicació, consten nou persones nascudes a diversos municipis de la comarca del Tarragonès enterrades al Valle de los Caídos. De Vila-seca, la única víctima que, fins al moment, apareix a la documentació consultada, és el Josep Ferré Borràs. Hi ha una desena víctima que, tot i constar a la documentació, reposa al cementiri del poble natal.

Aquest estudi sobre el cas del Josep Ferré Borràs ens permet veure una casuística que es repeteix en moltes altres famílies: un soldat d'ideologia republicana convençuda que és traslladat al Valle de los Caídos, monument d'enaltiment del franquisme, i la família desconeix aquest destí. En el cas que ens pertoca, a més, els familiars també desconeixien el desenllaç que va patir el Josep amb la Guerra Civil i l'enterrament al cementiri militar de Tremp. La guerra li va robar la vida i el franquisme, la mort. És per aquest motiu que la seva família no tenia un lloc concret, identificat, on recordar el familiar mort i, per tant, poder passar el dol plenament.

El franquisme va utilitzar la mort del Josep, com tants d'altres, per tal de construir un relat de victòria i, per ara, l'anomenada democràcia que fa més de quaranta anys que tenim no ha resolt aquesta problemàtica. La democràcia no ha fet els passos necessaris per tal que la societat realitzi una catarsi i, finalment, es faci justícia per les injustícies que es van viure durant la Guerra Civil i la dictadura franquista. Sembla que en els últims mesos del 2019 i els primers del 2020 les intencions del Govern espanyol són diferents. Esperem que aquestes es tradueixin en fets i que aquest fets siguin ambiciosos. Sabem que la inacció que ha governat fins l'actualitat provoca que moltes injustícies siguin impossibles de revocar-se: Francisco Etxebarria, un reconegut metge

forense que s'ha implicat en centenars d'exhumacions de la Guerra Civil, en una entrevista feta per Sílvia Marimon al diari *Ara* el 7 de juny del 2019 ens comentava que només es podrien recuperar entre el 10% i el 20% de les víctimes de la Guerra Civil (*Ara*, 2019). El percentatge restant no serà ni analitzat ni recuperat. Víctimes que no podran ser enterrades a prop dels seus i famílies que desconexaran el desenllaç de persones estimades. L'enterrament com a complexitat paradigmàtica de l'ésser humà que comentàvem just al principi, en molts casos, en masses casos, no es va podrà dur a terme. L'Estat espanyol del segle XXI segueix jugant amb la mateixa inhumanitat que el franquisme.

Entre un 10% i un 20% de les víctimes es podran recuperar, diu el Francisco Etxebarria. Treballem perquè sigui així i que d'aquí un temps no ens haguem de lamentar de més temps perdut, de perpetuar les dinàmiques franquistes i de més inhumanitat.

AGRAÏMENTS

He d'agrair a la Pineda Vaquer la seva recerca inicial que va ajudar a identificar els familiars de la víctima. Com s'ha pogut veure a l'article, degut a la diversitat de noms de la víctima, no va ser una tasca fàcil. També voldria donar les gràcies a la Montse Garriga pel seu temps, la seva motivació, implicació i recerca. Sense ella aquest treball no hagués sigut tant complert. També voldria agrair a la Ivana Aylagas de l'Arxiu Municipal de Vila-seca per la seva disponibilitat i al Toni Guillemat per la recerca i la paciència.

FONTS ORALS

Joan Montserrat Borràs (gener de 2020)
 Montserrat Ferré Vallbona (gener de 2020)
 Montserrat Fibla Reverté (gener de 2020)
 Robert Rodríguez Fibla (gener de 2020)

ARXIUS CONSULTATS

Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer
 Arxiu General de l'Administració
 Arxiu Municipal de Tremp
 Arxiu Municipal de Vila-seca
 Registre Civil d'Olèrdola
 Registre Civil de Tremp
 Registre Civil de Vila-seca

BIBLIOGRAFIA

AGÈNCIA ESTATAL BUTLLETÍ OFICIAL DE L'ESTAT (n.d.) *Diaris Oficials* [online] Disponible a: <https://boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1940-3149> [Consulta: 20 de febrer de 2020].

CARBONELL, E.; BERMÚDEZ, J.M.; i SALA, R. (2017). «*Homo sapiens: qui som?*». *Mètode: Revista de Difusió de la Investigació* [València], núm. 94.

CASAS, R. (2019). «Enterrar, per humanitat». A: PINYOL, J. *Avi, et trauré d'aquí!*. Barcelona: Edicions Saldonar.

HURTADO, V.; SEGURA, A.; VILARROYA, J. (2010). *Atles de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona: Edicions DAU; Ajuntament de Barcelona.

INNOVATION AND HUMAN RIGHTS ASSOCIATION (2017) *Innovations and Human Rights*. Disponible a: <https://scwd.ihr.world/ca/document/291603> [Consulta: 20 de febrer de 2020].

MARIMON, S. (2019). «Només podrem recuperar entre un 10% i un 20% de les víctimes de la Guerra Civil». *Diari Ara* [Barcelona] (7 de juny). Disponible a: https://www.ara.cat/cultura/Francisco-Etxeberria-Nomes-Guerra-Civil_0_2248575239.html [Consulta: 20 de febrer de 2020].

PRATS F. (1991). *La ciutat de Tremp durant la Segona República i la Guerra Civil (1931-1938)*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.

QUINTANA, LI. (2018). «Un lloc de memòria desafortunat: el cas del Valle de los Caídos». A: *Silenci, oblit i preservació de la memòria democràtica: Una aportació transversal*. Alacant: Universitat d'Alacant.

SOLÉ, Q. (2008) *Els morts clandestins: Les fosses comunes de la Guerra Civil a Catalunya (1936-1939)*. Catarroja: Editorial Afers.

SOLÉ, Q.; LÓPEZ, X. (2019). «El Valle de los Caídos como estrategia pétrea para la pervivencia del franquismo». *Kamchatka: Revista de anàlisi cultural* [València], núm. 13: *Topografías de la memòria: de usos y costumbres en los espacios de violencia en el nuevo milenio*.

SOLÉ, Q.; MARIMON, S. (2019). *La dictadura de pedra: El Valle de los Caídos, entre un passat negre i un futur incert*. Barcelona: Ara Llibres.

ELS ESPAIS DE LA MEMÒRIA

— David Melero Domènech —

Agrupació Cultural de Vila-seca

RESUM

Els espais de la memòria reflecteixen el grau de democratització d'un poble. En aquest estudi se'ns proposa una comparació i reflexió de tres d'aquests espais: la Fundació Museu de la Paz a Guernika (País Basc), el Memorial i Museu d'Auschwitz-Birkenau d'Alemanya i el Memorial de l'11 de Setembre a Nova York. Així mateix, observarem tres models diferents de divulgació històrica.

PARAULES CLAU: Divulgació, Fundació Museu de la Paz, Guernika, Memorial i Museu d'Auschwitz-Birkenau, Memorial de l'11 de Setembre.

Permeteu-me que us presenti un breu treball realitzat dins del marc de l'assignatura “Espais i intervenció cultural” del màster sobre gestió cultural que curso a la UOC. En aquest cas, ens demanaven que comparéssim la Fundación Museo de la Paz, de Gernika, el Memorial and Museu d'Auschwitz-Birkenau i el Memorial de l'11S a Nova York.

Pel que fa al relat narrat a cada museu, la Fundació de Guernika va ser el primer museu de tot l'estat espanyol dedicat a la pau. En un principi, s'hi explicava el terrible atac i bombardeig que va patir la vila de Guernika durant la Guerra Civil espanyola, però amb el temps es va passar d'aquesta visió localista a presentar un museu dedicat a la pau, per impulsar-la, treballar-la i posar com exemple del que hi succeí allà el 26 d'abril de 1937. D'altra banda, el museu del camp de concentració d'Auschwitz (que he tingut l'honor de visitar tres cops per motius laborals i familiars) esdevé un espai de la memòria

històrica dels horrors del nazisme i de l'Holocaust. En aquell indret polonès es va crear una màquina terrible de mort des de 1940 a 1945, amb la intenció primera de tenir-hi presoners de tot tipus (polítics i de guerra) i posteriorment assassinar massivament els jueus de l'Europa ocupada juntament amb minories ètniques com els gitanos o persones homosexuals. Auschwitz ha esdevingut el símbol del que la humanitat és capaç de fer per exterminar tots aquells que no pensen com el poder establert.

Finalment, el memorial de l'11S a Nova York pretén recordar les víctimes de l'atemptat terrorista sobre les Torres Bessones l'11 de Setembre de 2001. També recorden les sis persones assassinades el 1993 al mateix indret. A través d'unes catarates, fan referència a les dues torres que es van destruir en aquell moment i a totes les persones que hi van perdre la vida, a través dels seus noms inscrits per tot el monument.

Pel que fa al patrimoni que custodien, conserven i difonen, considero que sí que podem parlar d'un patrimoni comú entre els tres museus. Parlem del patrimoni en favor de la pau i en contra de la violència extrema que exemplifiquen els tres indrets (Guerra Civil, Holocaust i terrorisme). Certament, parlem de tres tipus de guerres amb diferències evidents però amb un relat similar: són exemples del que succeeix en temps de no-pau, exemples de la barbàrie humana quan es perd el respecte entre iguals. Ens mostren textos i vivències de persones referents en aquests indrets, sigui tant dels organitzadors de la massacre (feixistes i terroristes) com de les víctimes (habitants de Guernika, jueus i ciutadans de Nova York). També hi trobem fotografies i utensilis de víctimes i botxins en els tres llocs, tot un relat per entendre què hi va passar en aquell moment que intenten descriure.

En quant a la seva funció educadora, podem dir que el museu de Guernika té com a objectiu "la difusió de la cultura de la pau". Disposa d'un departament d'educació que realitza dossiers i s'encarrega de les visites a escolars, amb diversos tallers didàctics sobre la pau, les seves eines, o els moments d'absència de pau per treballar amb alumnes durant la visita.

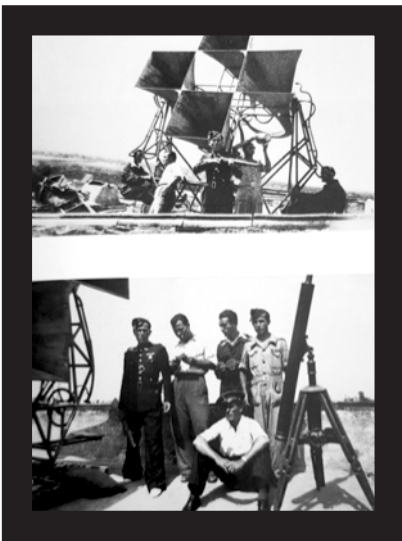
El museu d'Auschwitz presenta diverses activitats didàctiques. D'una banda, a través de la pàgina web ens informen de diversos seminaris i conferències realitzats en els darrers anys. En destaquem també el material adreçat a docents i alumnes amb classes online i presentacions sobre les “Veus de la memòria”.

Penso que la pàgina web del Memorial 11S és la que destina més recursos directament a l'ensenyament i la pràctica docent. De fet, les altres dues en si, a través de textos i imatges són molt completes, però aquesta darrera hi dedica molts esforços a explicar què va passar, causes i conseqüències. Val a dir, també, que penso que hi ha una clara voluntat política en el relat, fruit del patriotisme nord-americà. Hi trobem recursos per nivells educatius, organització de la visita escolar i també permeteu-me destacar les línies del temps, amb imatges, vídeos i sons del dia. Com a docent, aprecio molt les propostes d'unitats didàctiques que hi trobem, i que tenen molta utilitat per treballar el tema. Estic segur que als Estats Units es deuen emprar molt aquests recursos proposats.

Finalment, en el treball ens feien pensar en algun espai de la memòria proper, local. A Vila-seca (el Tarragonès) tenim constància de bombardejos des de març de 1937. Trobem bombardejos a trens que estaven a la mateixa estació. El 28 de desembre, en un atac atribuït a l'aviació alemanya, cap a les set del vespre, un hidroavió volant a baixa alçada va deixar caure la municció al carrer de Sant Antoni i va provocar la mort d'onze persones. Ràpidament es van desplaçar des de Tarragona els serveis d'auxili, que van rescatar d'entre la runa tres homes i una dona (OTIÑA, P., 2013). Aquests bombardejos van

destruir dues cases del carrer de Sant Antoni de Vila-seca, on hi havia diverses persones. Quan mirem documents gràfics de inicis dels anys quaranta encara trobem la runa de les cases al terra. Estaria bé que tiressin endavant les iniciatives que demanen crear algun tipus d'informació del que va succeir en aquells indrets.

Sistema d'altaveus per avisar dels atacs. Sembla que aquest fou el motiu del bombardeig de les cases del carrer Sant Antoni. A sota la casa dels altaveus, ca Còrdova, hi hauria un refugi.

Com poden veure, potser es pot ampliar moltíssim la informació però com a breu treball d'aproximació a indrets de la memòria diferents crec que mostra allò que se'ns demanava, l'interès pel record, la docència, el respecte i la voluntat de no repetir errors massa continuats en el passat.

Fotografia del 1940 on encara es veuen les cases bombardejades el 1937.

RECURSOS

Fundación Museo de la Paz de Guernika:

<http://www.museodelapaz.org/>.

Auschwitz-Birkenau. Memorial and Museum:

<http://www.auschwitz.org.pl/>.

Memorial 11S:

<https://www.911memorial.org>.

BIBLIOGRAFIA

ESTRADÉ, Maria; GARRIGA, Montserrat; MELERO, David. “Vila-seca”. Barcelona: Efadós, p. 32 i 78.

MORELL, Josep (1998). *Història de Vila-seca. Vila-seca*. Agrupació Cultural de Vila-seca.

OTIÑA, Pedro (2013). *El camp d'aviació de la Pineda (Vila-seca, Tarragona)*. Vila-seca: Agrupació Cultural de Vila-seca, p. 50-51.

DOCUMENTAL "POR, FAM, MEMÒRIA"

– Aida Arjona, Andrea Crespo, –
Irma Díaz i Rut Ulrich

Alumnes de l'IES Ramon Barbat de Vila-seca

RESUM

Les alumnes de quart de l'ESO de l'Institut Ramon Barbat i Miracle, ara ja de segon de Batxillerat, Aida Arjona, Andrea Crespo, Irma Díaz i Rut Ulrich, amb la col·laboració de Marisa Rodríguez i Ginés Puente, presenten i expliquen com es va realitzar i elaborar el documental titulat Por, fam, memòria, un breu recull d'imatges i meravelloses entrevistes que intenten fer veure, en una mica més de tretze minuts, com els seus familiars van viure la Guerra Civil i la Postguerra als diferents espais de l'estat espanyol.

PARAULES CLAU: Divulgació, Documental, Guerra Civil, Memòria històrica.

"Por, fam, memòria" és el documental realitzat per quatre alumnes de 4t d'ESO de l'Institut Ramon Barbat i Miracle: Aida Arjona, Andrea Crespo, Irma Díaz i Rut Ulrich. Basant-se en la memòria dels seus avis i àvies, en documentació audiovisual i en bibliografia ens situen en plena 2a. República, Guerra Civil i Postguerra espanyola viscuda arreu de diverses poblacions del territori.

El projecte va ser una proposta de Ginés Puente, professor d'història de la Universitat de Barcelona, quan donava classe a l'Institut Ramon Barbat de Vila-seca, i de la Marisa Rodríguez, professora del mateix institut i tutora de Ginés a les pràctiques.

Ambdós docents van encomanar, com una part de la unitat didàctica, que s'havien de fer tres preguntes als avis i àvies: quina edat tenien durant la Guerra Civil, on vivien i què recordaven d'aquells anys. Les

respostes obtingudes van ser tan interessants que va sorgir la possibilitat de realitzar un documental com a treball voluntari. Fou d'aquesta manera que les quatre adolescents no van dubtar en participar-hi. Com ajudant de direcció i producció van comptar amb Marisa Rodríguez, professora de Geografia i Història de les quatre alumnes. A més, van tenir la col·laboració d'Isabel Sentís (correctora lingüística) i de Marina Hortal i Joana Ma. Parrilla, que van cedir contingut audiovisual per al projecte.

Els testimonis entrevistats van ser en Salvador Martí i la Ma. Rosa Roigé (avis de l'Aida Arjona, nascuts tots dos a Vila-seca), la Juana Lara (besàvia de Joana Ma. Parrilla, nascuda a Algeciras), en Vicente Ulrich i la Ma. Teresa Redondo (avis de Rut Ulrich, nascuts a Tarragona i a Palència, respectivament) i la Fermina Alcaraz (àvia d'Andrea Crespo, nascuda a Múrcia).

Cal dir que totes les gravacions d'entrevistes i muntatge del documental van estar realitzats fora de l'horari escolar, com un treball voluntari. Les quatre alumnes, junt amb en Ginés i la Marisa, quedaven per la tarda a l'institut per a muntar tot aquest projecte.

TESTIMONIS DE LES DIRECTORES:

AIDA ARJONA

"En el meu cas vaig decidir participar en el muntatge d'aquest documental per dues raons. En primer lloc, la idea de tot el projecte em va semblar molt interessant perquè es basava en testimonis tan reals i propers com els nostres avis, i en segon lloc, m'encanta editar vídeo. És per això que, junt amb la col·laboració d'en Ginés i la Rut, em vaig dedicar a muntar tota la part audiovisual. I de veritat, vaig gaudir-ho moltíssim. La part de l'explicació històrica és la que més treball ens va portar. Primer de tot havíem de cercar la informació per a després sintetitzar-la i muntar el guió. Un cop teníem el guió vam haver de gravar

l'àudio per a poder incloure'l al vídeo. A més, necessitàvem cercar també vídeos amb contingut històric per a poder mostrar visualment el que explicàvem. Finalment, quan ja ho teníem tot, vam muntar-ho amb el programa d'edició".

ANDREA CRESPO

"La història sempre ha estat un tema que m'ha interessat molt, és per això que vaig voler formar part d'aquest projecte. El fet de muntar un documental basant-nos en el record dels nostres avis m'ha permès adquirir nous coneixements d'aquella època que encara segueix molt viva en la memòria de la gent, a més d'experimentar les emocions viscudes en aquells moments.

Buscar un nom per al nostre documental també ens va fer pensar bastant. Volíem un títol que resumís molt bé tota la informació que havíem inclòs en ell, a més de ressaltar als nostres protagonistes.

Sens dubte, un dels millors treballs que he realitzat durant el recorregut de la ESO".

IRMA DÍAZ

"Encara que fos un treball voluntari i fora de l'horari escolar no vaig dubtar en participar-hi. M'interessa molt la història i sabia que aquesta era una bona oportunitat per ampliar els meus coneixements. A més, quan quedàvem per la tarda a l'institut per a continuar amb el muntatge del documental passava una bona estona amb les meves companyes.

El documental vam decidir organitzar-lo en diverses parts, intercalant explicació històrica amb les entrevistes gravades als nostres avis."

RUT ULRICH

“Vam pensar diverses opcions possibles per al títol del nostre documental fins que finalment va sorgir la idea de “Por, fam, memòria”. Sens dubte la vam considerar la millor opció: amb aquestes tres paraules podíem resumir tot el contingut exposat al nostre audiovisual. Considero que haver pogut entrevistar testimonis reals d’aquests esdeveniments històrics ha estat una experiència molt gratificant. Crec que els joves no som conscients del tresor que tenim amb tots els records i vivències que tenen els nostres avis i que ens poden transmetre tan fàcilment”

TUTORS:

GINÉS PUENTE

Quan el setembre del 2017 havia de començar a fer el màster que m’havia de dotar de les nocions bàsiques per a dedicar-me a la docència se’m va fer tot un món. Feia anys que em resistia a realitzar-lo, ja que tenia por a no estar a l’alçada de la responsabilitat que suposa ensenyar. L’ensenyament, per definició, és el procés de transmissió d’una sèrie de coneixements, tècniques i normes que, a través de diversos mètodes, es traspassen— normalment— de professors i professores a alumnes. Ensenyar, per a molts i moltes — i també per a mi—, significa altrament difondre valors i guiar a l’alumnat a saber pensar, a saber explotar les habilitats, a argumentar i a cercar per si sols, i això no és una tasca gens fàcil.

Un cop vaig tenir les nocions teòriques vaig haver de realitzar les pràctiques. Aquestes les vaig fer a l’Institut de Secundària Ramon Barbat i Miracle. La professora titular d’història, la Marisa Rodríguez, em va guiar, em va aconsellar i em va ensenyar a ensenyar. Gràcies al seu mestratge em vaig poder ficar davant dels i les alumnes de quart

de l'ESO. A banda del temari teòric del que em vaig encarregar —la Segona República i la Guerra Civil espanyola— la Marisa i jo mateix vam proposar a l'alumnat fer entrevistes a les persones de major edat de la família amb la voluntat d'apropar-los als testimonis sobre el període històric que estàvem estudiant. L'objectiu concret fou el de saber com aquests i aquestes havien viscut la Guerra Civil i la postguerra o —degut a l'edat de molts dels avis i àvies— que els hi havien explicat els seus predecessors.

Els excel·lents resultats de molts d'aquests treballs de camp ens va motivar. Va ser aleshores quan vam proposar fer el documental. Això suposava fer un treball voluntari que s'havia de dur a terme fora d'hores lectives. Només quatre noies van acceptar la proposta: Aida Arjona, Andrea Crespo, Irma Díaz i Rut Ulrich.

Potser aquesta no va ser seguida per la majoria, però només amb el compromís, l'empenta, el criteri (i també els riures) que van mostrar les alumnes vaig comprendre que la meva petita aportació, el meu granet de sorra, havia servit per arribar a l'objectiu principal del màster: ensenyar i aprendre.

Durant aquelles tardes tancades al departament d'Història de l'institut vaig trobar-me, gràcies a totes elles, amb la meva veritable vocació: la docència. Ara, un cop he acabat el màster i les pràctiques, me n'adono que sí, que estic preparat per a transmetre i difondre coneixements d'història, però —també— estic preparat per aprendre, perquè fent aquesta activitat la transmissió de coneixements ha estat mútua.

Per acabar voldria dir que "Por, fam i memòria" és un documental fet amb rigor i interès per la història i cal posar en valor la feina feta per aquestes excel·lents alumnes. Moltes felicitats i moltes gràcies a totes quatre. Endavant!

MARISA RODRÍGUEZ

La història és una disciplina, protagonitzada per nosaltres mateixos, que mitjançant l'estudi del passat ens permet conèixer i entendre

millor la realitat actual. Després d'estudiar el tema de la II República i La Guerra Civil espanyola, vam fer la sortida dels Llocs de la Memòria a Tarragona. Aquesta sortida va apropar els alumnes al temps estudiat. A partir d'aquí, els vam proposar la realització d'una petita àudio-entrevista als seus avis i àvies, per tal que, d'aquesta manera, s'apropiessin del tema d'una forma molt més personal i directa. La nostra intenció era motivar i implicar els alumnes en el seu procés d'aprenentatge, de potenciar un ambient de cohesió i cooperació a l'aula, de fomentar la creativitat i les ganes de conèixer més.

Els alumnes van respondre molt bé i es van posar a treballar. El resultat va ser molt variat, però crec que la majoria d'ells van gaudir i es van implicar. Però, com ha dit el Ginés, l'Aida Arjona, l'Andrea Crespo, la Irma Díaz, la Rut Ulrich i la Joana Ma. Parrilla ens van sorprendre amb les entrevistes.

La recollida de testimonis personals i d'històries de vida és una altra forma d'estudiar la història, donant protagonisme a la gent corrent i anònima i basada en el diàleg i la comunicació amb familiars, veïns, persones grans... Aquest treball els va suposar sortir de l'escola, millorar la seva comunicació, adquirir nous coneixements, però, també, valorar de forma diferent les vides dels seus avis i àvies, que moltes vegades creien sense interès, i apropar-los una miqueta més a ells.

En el documental "Por, fam i memòria" aconsegueixen suscitar el nostre interès, ens commouen i ens fan entendre com de significatiu va ser cada segon, cada canvi, cada lloc. Han recollit dades sobre les seves famílies i han fet història. Ens ensenyen que tots i cadascun de nosaltres hi tenim a veure. A més, aquestes petites històries són la base que sustenta i produeix la gran història. Tanmateix, també les prepara per al món en què viuen.

Documental "Por, fam i memòria" a Youtube.

MARÍA VALENTÍN NEIRA: DE MADRID A VILA-SECA. MEMÒRIA ORAL D'UNA REFUGIADA DE LA GUERRA CIVIL

— Pineda Vaquer Ferrando —

Centre d'Estudis Vila-secans Maria Elena Maseras

RESUM

Transcripció de l'entrevista de memòria oral enregistrada l'any 2010 a Maria Valentín Neira (Madrid, 1924 - Vila-seca, 2020), en què relata la seva experiència com a nena refugiada de la guerra civil a Vila-seca, a més d'altres qüestions relacionades amb la seva història de vida.

PARAULES CLAU: Memòria oral, història de vida, refugiats guerra civil, Vila-seca.

L'any 2010, des de la Biblioteca Pública de Vila-seca, se'ns va fer l'en-càrrec a Josep García Varo i a mi d'enregistrar diverses entrevistes de memòria oral a un total de sis vila-secans i vila-secanes (Josep es va encarregar de les qüestions tècniques de la gravació, mentre que jo vaig ser la responsable de l'estructura i el guió de les entrevistes). L'objectiu d'aquestes entrevistes era fixar la memòria oral dels anys de la guerra civil i la postguerra de Vila-seca i també les històries de vida de les persones que vam entrevistar.

D'aquestes entrevistes, totes remarcables, s'ha volgut transcriure una part de la que vam fer a la María Valentín Neira (Madrid, 1924 - Vila-seca, 2020), com a homenatge després del seu traspàs el passat mes d'abril, en el marc de la pandèmia de COVID-19.

La María va néixer al barri de Lavapiés de Madrid l'any 1924, en el si d'una família humil (els seus pares eren sastres). Com tantes altres famílies, els estralls de la guerra civil, amb problemes d'abastiment a la població civil, en especial a les grans ciutats, van obligar la mare de la María a enviar-la junt amb els seus germans petits fora de Madrid per tal de garantir que estiguessin ben alimentats. En aquest estatus de refugiats van arribar a Vila-seca l'any 1938, quan la María tenia catorze anys, i la van acollir una parella sense fills, l'Antonino Guardiola i l'Antonieta Dutrem. Abans i tot d'acabar la guerra, la mare de la María va arribar a Vila-seca per buscar els seus fills, però la María finalment es va quedar aquí amb la seva família d'acollida. Pocs anys després, es va casar amb Josep Graset, amb qui va tenir dos fills.

En aquesta transcripció, s'ha volgut mantenir l'estructura de la conversa que es va mantenir amb la María Valentín, marcant les diferents temàtiques tractades, d'entre les quals destaca la seva experiència com a refugiada de la guerra civil.

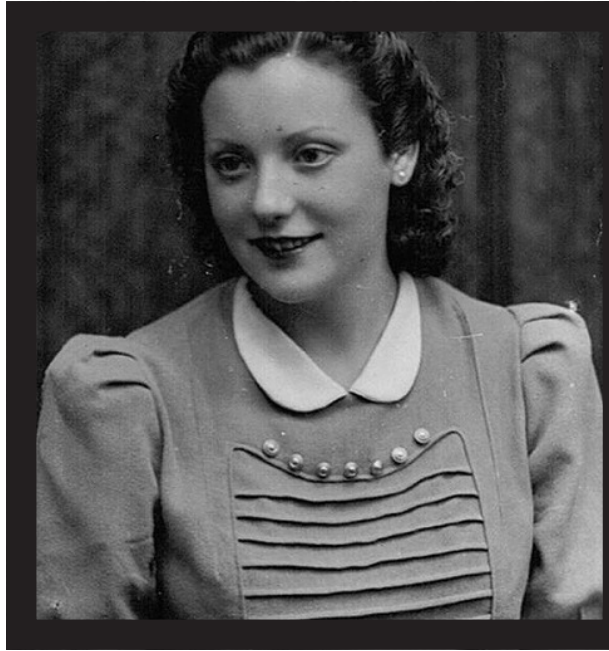
L'entrevista a la María, juntament amb la resta de vila-secanes i vila-secanes entrevistats, es pot consultar a la web d'història local de la Biblioteca Pública de Vila-seca, en l'apartat "Les veus de la memòria": <http://www.bibliotecavila-seca.cat/web/historia-local/veus-de-la-memoria>.

"I JO, COM QUE ERA LA MÉS GRAN, NO EM VOLIA NINGÚ"

Jo sóc madrilenya. Vaig néixer a la *calle* de Lavapiés, número 34. Érem quatre germans, dos nois i dugues noies. Dos eren pelirrojos i dos érem bastant rossets. I érem una família pobra, vivíem en una casa molt pobra. Al barri, hi ha la *calle* de Lavapiés i la *plaza*, naltros vivíem a la *plaza*. Era una plaça com llargaruda. Tiraves carrer avall i llavons era la *plaza* de Lavapiés, que hi havia una font que rajaven quatre canals d'aigua diàriament, nit i dia.

Lo pare i la mare eren sastres. Hi havia un onclo de la mare que era lo que diríem lo *jefe*, i li anaven a buscar roba de confecció i feien abrics,

La María Valentín de jove.

americanes, pantalons... I tenia un parent, la mare, que era capità de guerra, i la mare era analfabeta, no sabia ni llegir ni escriure, i pobreta, tot s'ho creia. Aquest xic venia molt a casa i deia "Aqueixa canalla se te moriran de gana!". Jo estava com un fideu. I el metge li deia: "Porta-la a aqueixes excursions que porten la canalla fora i se te posarà bé, perquè aqueixa xiqueta està...". *Hasta* se'm veien les glàndules, tot.

L'any 36 va esclatar la guerra, i l'any 36 vaig marxar de Madrid, perquè aquest xic no parava d'atabalar la mare, i la mare, com que no s'havíem separat mai de la vida d'ella, no ho volia, i deia: "No, no, si es moren, que es morin amb mi". Però el pare va dir: "Home, també és una llàstima, que si poden estar bé...". Perquè allí les botigues estaven tancades. Te donaven lo racionament, amb una cartilla que teníem, i te donaven una mica d'arròs, de fesols, de llenties, lo pa, un *xusquet*...

Érem sis persones i lo pare i la mare treballaven molt, pobrets, tenien dugues màquines en una habitació molt gran, però, és clar, havien de passar la casa. Casa meva era una casa d'aquelles antigues, que hi ha un pati i a tot lo tomb, dos pisos. Los que donaven al carrer tenien aigua i vàter, a casa, però naltros no. Naltros teníem com una capelleta amb una aixeta i havíem d'anar a buscar l'aigua allí i fer les necessitats

en un vàter tots los veïns, si érem vuit o deu, tots anàvem allí. Teníem com una *tablilla*, que deien, i te la penjaven: “Aqueixa setmana te toca amb tu”. La mare, pobreta, perquè a la nit no sortiguéssim, si teníem pix o això, posava una ferrada i ho féiem allí i al dematí ho llençàvem i ho netejàvem. Però érem feliços, perquè com que no havíem conegut res més... No ens va faltar mai un plat de menjar.

La mare tenia una planxa grossa, així, que era per planxar els abrics i tot això. I a mi lo pare, pobret, em deia: “*María, ven a poner la sarga*”. La sarga era un drap mullat que el posaven als *hombros* i hi passaven aquelles planxes.

Jo em vaig haver de cuidar sempre dels petits, perquè la mare tot lo dia cosia. Llavons va venir la guerra i aquell xic per fi li va donar entenent a la mare que ens portaria a un puesto que no ens faltaria menjar, que estariem molt bé i que acabada la guerra tornariem cap a casa. Ens van portar cap aquí, me penso que era cap als voltants de Nadal. Vam passar moltes peripècies, pel camí, perquè passava l'aviació i ens amagàvem per allí. Abans d'arribar aquí vam anar a Reus i ens van donar esmorzar i llavons ens van portar a Vila-seca, a l'Hort del Colomí. Hi havia llits i hi havia de tot. Tenien uns masovers, que era Domingo, aquell que té la llibreria, i sa germana, son pare, sa mare, tots eren allí que feien de masovers. Aquella nit la vam passar allí i a l'endemà al dematí se van donar d'esmorzar. Van venir set o vuit. Va venir la Carme de cal Perera, la Vicenta, que donava les entrades del cine que hi havia allà baix, i llavons la gent que tenia criatures demanades deien “Jo me'n quedaré una! Jo me'n quedaré una altra!” van vindre cap allí, i naltros assegudets allí. És clar, los meus petits de seguida els van agafar, perquè lo nen era preciós, estava grassonet, i la nena, vermelleta d'aquella manera de cabells, pobreta, també feia molt de goig. La nena va anar amb l'Antònia dels xurros, que tenia un fill i una filla, que era mestra d'aquí al poble. I el fill era una mica... Anava descalç pel carrer, que deia que era Nostro Senyor. I també tenia la Maria. Tenia tres fills, i va estar molt bé, molt, l'Emília la feia anar com una nina. Però els va costar molt, perquè volien ser sempre amb mi.

Lo meu germà, lo gran, no va volguer vindre. Tenia dos anys més que jo i va dir: “Jo, si em moro, em vull morir aquí. No vull anar a cap puesto. A sapiguer on ens portaran”. I a naltros ens van portar en aquella sala de l’Hort del Colomí. I va vindre la gent que tenien nens demanats i “Jo vull aquest”, “Jo vull aquell altre”, “Jo em quedaré aquest”. N’hi havia deu o dotze, o quinze. I jo, com que era la més gran, no em volia ningú, perquè devien pensar “Aqueixa tan gran, a què n’hem de fer!”. I llavons vivien en aqueixa casa l’onclo i la tia, i no tenien fills. Antonino Guardiola i Antonieta Dutrem. Jo aquí vaig arribar com una reina.

La mare ens va venir a veure on estàvem abans de trobar-nos un puesto on colocar-nos. Pobreta, va vindre un dia amb la roba per si havíem de marxar i ja no hi érem. Ja havíem marxat, només amb lo posat. I quan vaig arribar aquí em van comprar de tot. Em van comprar roba, calçat, em van comprar de tot. Era la nina dels seus ulls. Antonino em deia “La meva nena”, perquè clar, no havien conegut fills i jo ho sabia fer tot, perquè jo a casa, com que em cuidava dels dos petits, rentava plats, si convenia, fregava el terra... No va caler que m’ensenyessin a fer res, ho sabia fer tot.

Tenia de tot, no em faltava res, primer era jo que ningú. Jo en mig any ja vaig aprendre català. El vaig aprendre de seguida, perquè Antonino em deia: “Això és una forquilla, això és una cullera, això és un plat, això és això”. I els petits, igual. Quan els va prendre la mare ja no els entenia.

Jo, quan vaig anar a comprar amb ella [l’Antonieta] i vaig veure a ca la Felicitat que tenien aquells pots plens de fideus, pa cada dia, em semblava que érem a un ric país, perquè allà no ho teníem, això. De gana no en vam passar perquè la mare es donava molta manya, pobreta: comprava coses d’estraperlo, i com que la cuina aquella sempre estava encesa, per les planxes, doncs posava una olla i un dia fesols, l’altre dia arròs... I el dia que no teníem res, hi havia un puesto més amunt de casa que donaven menjar de franc i anàvem a menjar allí. La vam passar molt malament. Vaig arribar aquí i va ser un canvi radical, per a tots. A la canalla li va costar molt, d’acostumar-s’hi, perquè volien ser amb mi, però encabat van estar contentíssims. L’Emília la feia anar

com una nina [a la meva germana], perquè rosseta d'aquella manera i maca que era... Vam estar molt bé.

Durant la guerra, jo vaig sentir que al senyor Jansà el van lligar a un pilar [dels porxos de la plaça de Voltes] perquè el volien matar, perquè era de dretes. No sé com ho haig d'explicar, això. Com que els que manaven eren gent del poble van vindre de seguida i van dir: "No, a aqueix home no li han de fer res. Deixeu-lo anar, que aqueix home no ha fet res". I no li va passar res.

Quan passava l'aviació, la tia em cridava: "Vine, Maria, que toquen les sirenes!". Perquè aquí a dalt, al carrer del Pou, hi havia un refugi, que sortia a fora, al camp. I jo deia: "Deixi'm estar, que jo estic molt bé, aquí. Si m'han de matar, que em matin aquí. No vull anar en cap puesto". No hi vaig voler anar mai, al refugi, però quan van llançar les bombes aquí, llavons em vaig espantar, perquè vam dir "Ara ja són aquí, ara". Les van tirar a dues cases, que hi havia xiquetes que cosien. I una, l'Antonieta Tost, va quedar enterrada allí fins que la van trobar.

Naltros, quan érem al refugi, un dia, quan van passar els nacionals, [vam sentir]: "Sortiu, sortiu, que ja passen els nacionals, ja s'ha acabat la guerra!" Però naltros teníem por perquè deien "Elos moros agafen a les xiquetes jòvens i se les emporten". No volíem, però al final vam sortir i no va passar res. Recordo que vam anar tots al cantó de ca la senyora Felicitat, [hi havia] el senyor Jansà, tots saludant, i així es va acabar això.

La meva mare, pobreta, al cap d'un any ja va vindre a buscar-nos. Sense sapiguer ni llegir ni escriure se va emprendre de vindre de Madrid a aquí, preguntant, aquí on és, allí on és, a quina hora passa el tren... I va fer cap aquí, pobreta, perquè els fills tiren molt i, és clar, un any sense veure'ns... Jo, com que ja feia una mica de broma amb l'home que tenia i aquí estava tan bé, vaig dir "Jo no vull vindre". Perquè llavons no deixaven entrar ni dones ni criatures, a Madrid. Jo, si podia anar cap a casa, bueno, però ma mare es va haver de quedar a València, amb els dos petits, i ella sap el que va passar. Havia d'anar a collir taronges perquè els donessin una mica de menjar. I jo em vaig quedar aquí. Jo estava molt bé, aquí. Estava com una reina, sola, aquí.

Tenia el que volia i ja no hi vaig voler anar. Vaig dir: “Quan s’acabarà la guerra, però ara, no. No podent entrar a Madrid, no. No vindré”. I la mare va marxar amb els dos petits i jo em vaig quedar aquí. Llavons jo ja coneixia l’home, i jo aquí hi estava molt bé. No hi vaig voler anar, la veritat. Estava bé, aquí. M’agradava l’ambient d’aquí i tal i com ho feien tot aquí. A l’estiu agafàvem lo carro i anàvem a sopar a Salou, a la platja, i estàvem bé, la veritat.

Ens escrivíem, i la mare també venia de tant en tant a veure’m. I cosins i cosines, que venien a passar un mes a Salou, venien a veure’m. Sempre ens vam telefonar i tot això, però jo anar cap allà, ja no.

“JO NO M’HI HE ESTAT MAI UN QUART, A CASA, HE TREBALLAT MOLT”

Aquí a Vila-seca només hi havia les collites d’oliva, d’avellana, i fer plantes [hort]. Jo, de seguida, al cap d’un any o dos que era aquí ja anava a l’avellana, amb les dones, a guanyar-me el jornal, perquè jo sempre m’he guanyat el jornal. He treballat moltíssim. Ai, si t’explicava lo que he treballat, fill meu. Que si tres anys a la Fonda Marina, un any guardant un crió... La primera feina va ser anar al camp, perquè no hi havia altra cosa, aquí. Ara, tot lo que són blocs era camp. No hi havia cap bloc, només era lo centro de Vila-seca, lo vell.

Jo, el primer que vaig fer va ser anar al defora, a la collita de l’avellana, a vermar, a l’oliva... Però encabat, a l’hivern, t’estaves aquí sense fer res. I tant de temps sense fer res... Em de menjar, tenim gastos, també! Doncs vaig anar tres anys a servir a Reus, que el meu sogre ja havia treballat amb aquesta família, amb una casa que era a Cal Ripoll, a la joieria. Aquest va ser l’últim puesto. El primer on vaig anar va ser a la Fonda Marina. Hi vaig ser tres anys. Vivíem al segon pis, i el rentador el teníem a baix a l’entrada. Havia de pujar i baixar la roba mullada fins al quint pis que hi havia el terrat. Però jo llavons tenia 20 anys i era com un coet. Ara no puc portar ni la fregona. Vaig ser a ca la Mari-neta tres anys, sempre a la cuina. No m’agradava, anar a fer habitacions, perquè aquells homes, tota la setmana treballant, i bevien... Llavons vaig guardar una criatura, que sa mare treballava en una car-

nisseria a Salou, la Maria Granell. També vaig ser sis anys a la farmàcia, fent la feina dalt al pis i a la farmàcia. A les vuit ja havia de tenir la farmàcia neta. Llavors ja me n'anava cap dalt, i la senyora Maria era molt bona dona i em deia "Seu un ratet, que t'explicaré lo que diu lo diari". I jo li deia: "Senyora Maria, la feina no la fa ningú, eh? Si s'estem aquí no podem fer feina". Quan li vam dir que el meu home se jubilava i que jo marxava, li vam dir: "Miri, li hem de donar dues notícies. Una, que hem canviat la tele de blanc i negre a color (va ser la primera que vam tindre en color) i la segona, que plego perquè el meu marit s'ha jubilat (tenia seixanta-cinc anys ja fets)". I ella, la pobra: "Però tan bé que estàs aquí, tan a prop que som...". "Però jo ja he treballat molt...". He treballat també netejant pisos a Salou, he fet de tot... Vam fer plantes nou anys en una terra, que hi vam arrencar els ceps i hi vam plantar avellaners. I quan los avellaners van començar a donar avellanes, ens van dir que ho volien per a ells. Això uns d'aquí a Vila-seca, no vull dir qui són.

De gana no n'hem passat mai, aquí. Jo aquí he estat molt bé. He treballat moltíssim, perquè jo no m'hi he estat mai un quart, a casa, he treballat molt, però no m'ho han pagat en cap puesto sinó que a la farmàcia, i ara no cobro.

"NO TENÍEM TELE NI TENÍEM RES"

Llavors hi havia el Casino. Després de la guerra, tothom anava al Casino. L'Ateneu el van tancar perquè era d'esquerres. Allà feien ball, la festa major, coses així. Venia algú o altre de fora i explicaven xistes, ballaven i cantaven i això, com que en tot l'any no ho vèiem, perquè no teníem tele ni teníem res, doncs esperàvem la festa major amb candeles.

Naltros, però, érem de l'Ateneu. Son pare del meu home va ser fundador de l'Ateneu i naltros, també, sempre. A l'Ateneu hi féiem ball, hi féiem cine, de tot. Els diumenges! Entre setmana no es feia res, aquí. Sortien los novis a passejar un rato, cap a l'estació, i prou. Els diumenges, sí, féiem ball, altres diumenges feien cine. Naltros hi estàvem abonats i tot, aquí, a l'Ateneu.

Anàvem al cine al Casino. I quan jo era a Reus, amb el meu marit, cada diumenge estàvem abonats al Bartrina. Jo a l'hora havia de ser a puesto, però passejàvem, i féiem el vermutet, i llavons jo cap a casa i ell cap aquí.

Llavons, vam ser molt feliços, amb tan poca cosa que teníem. Perquè així com ara la canalla: "Aqueixa marca de galetes no m'agrada, mama! Jo vull aqueixa". Llavons, si vèiem una galeta, era com si haguéssim vist Déu. Perquè prou feina hi havia per poder fer el menjar.

"VA SER COM UNA GUERRA, AIXÒ"

Allò va ser com una guerra. Pares i fills van renyir, novis que feia anys que festejaven, se va desfer el casament... Llavons, la mare del novi anava a demanar la mà de la nòvia. Va ser un desastre. Havia de venir cada dia la policia perquè sortien los xamacos i patacons. És un nom que els van posar a aqueixa gent, no ho sé, qui els va posar, aquest nom. Naltros érem dels patacons, i els altres eren els xamacos. Naltros érem del Punset, i hi vam ser molts anys. Va vindre un metge nou, lo Cochs, i volien que tots fossim d'aquest metge. Jo feia molts anys que tenia el senyor Punset, que era com de la família, i vaig dir: "Jo no, jo estic contenta i no vull canviar de metge". Però hi va haver un desastre, hi va haver cops de puny i tot. La policia, amb les porres, els feien marxar cap a casa. Va ser molt gros. Va ser com una guerra, això.

"ARA, SI EM PORTESSIN PER VILA-SECA SOLA, ME PERDRIA"

Ai, ara em sembla que sóc en una capital. Perquè com que he conegut només lo centre de Vila-seca, tot era camp i ara tot són blocs. Ara, si em portessin per Vila-seca sola, me perdria. Ni sé on sóc. Perquè s'ha fet tantíssim... S'ha fet la Formiga, que és com un altre poble... S'han fet blocs per tot arreu i tot això era camp. Vila-seca llavons era lo centro, lo carrer de l'Hospital, el carrer Major... Lo rentador era allà a baix, que hi anàvem a rentar. He vist molts canvis, en aqueix poble, molts.

**PREMI TREBALL DE
RECERCA CENTRE
D'ESTUDIS VILA-SECANS
MARIA ELENA MASERAS.
DONES I GÈNERE**

SER DONA A VILA-SECA

— Paula Dorado Mohedano —

RESUM

Ser dona no ha estat mai gens fàcil. La societat patriarcal i masclista ha dificultat, i molt, l'accés de les dones als espais de lluita i reivindicació. En aquest treball de final de batxillerat es realitza un excel·lent viatge de com les dones van accedir als espais públics des dels anys quaranta fins l'actualitat.

PARAULES CLAU: Dones, Memòria històrica, Vila-seca.

Amb el pas del temps, la societat ha evolucionat i, amb ella, el paper de tots nosaltres, tant de l'home com el de la dona, com el de les classes socials, els oficis, les infraestructures, o fins i tot la moda. El fet de ser dona en alguns punts de la història no ha sigut una feina fàcil, ni tampoc ho ha sigut el camí fins arribar a l'actualitat. Si mirem la situació de les dones des de diferents punts de vista, podrem veure com avança la societat i la ment de les persones.

Començaré fent un repàs sobre la història de les dones, tant a nivell nacional com a nivell municipal.

ANYS QUARANTA I CINQUANTA

A començaments dels anys quaranta es va establir una dictadura a Espanya. El franquisme va imposar els seus valors, tant ideològics

com morals, controlant exhaustivament totes les activitats privades i públiques dels espanyols. Uns valors basats en la religió cristiana, on es tractava la dona com la causant del mal de l'home. Espanya, amb la imposició de la dictadura franquista, es va mantenir al marge dels països democràtics, absorbida per un règim autoritari i una situació de misèria a nivell econòmic i social.

Entre els anys quaranta i cinquanta l'educació va passar a ser un mitjà d'adoctrinament públic i religiós. L'ensenyament mixt va quedar prohibit sota el règim franquista. La llei Moyano va tenir grans repercussions en l'educació femenina: a partir d'ella, les nenes van ser educades a nivell domèstic. A 5è. es marcaven les assignatures diferenciades per a nens i nenes, suprimint per a elles les matèries d'iniciació professional i substituint-les per tasques del seu sexe, com per exemple nocions d'higiene domèstica. Les nenes de classe mitjana també impartien música, pintura i brodat.

Deia Pilar Primo de Rivera que *"Las mujeres nunca descubren nada; les falta, desde luego, el talento creador, reservado por Dios para inteligencias varoniles; nosotras no podemos hacer nada más que interpretar, mejor o peor, lo que los hombres nos dan hecho"*.

Centrant-nos més en la vida de les dones més adultes, trobem la dona sota el poder de la religió catòlica. L'Església tenia una gran influència sobre tota la societat. La missió principal o sagrada de la dona a la terra era la de consolidar una família, tenint cura dels fills i del seu marit. Vivia per a la seva família com ho dictaminaven les lleis i la religió. Les dones havien d'inspirar-se en la figura de la Verge Maria, un símbol de puresa, religiós i de bondat. Al mateix temps, havien d'imitar-la a l'hora del sacrifici tenint fills.

La dona també rebria adoctrinament per part dels mitjans de comunicació, adoctrinament positiu envers el règim, naturalment. Un exemple d'aquest adoctrinament és el consultori d'Elena Francis, un programa de radio emès a Espanya entre els anys 1947 i 1984. El programa durava trenta minuts i era dirigit especialment al públic femení. Es basava en una suposada experta que responia els dubtes,

consultes i confidències plantejades. Les dones trucaven a aquest consultori amb la idea que l'Elena Francis pogués respondre els seus dubtes en temes de la llar, cuina, jardineria, bellesa, problemes sentimentals o bé demanant solucions per a algun problema amb el seu marit. L'Elena Francis, però, no era una dona, sinó un grup de guionistes homes que donaven les respostes de les qüestions que es plantejaven.

Als anys quaranta, passada la guerra civil, la població a Vila-seca ja estava estesa pel voltant de les muralles a conseqüència de la bonança econòmica amb la comercialització de l'aiguardent i l'absència de grans conflictes a nivell nacional.

Moltes de les tradicions estaven basades en la religió i la majoria se celebraven davant de l'Església o a la plaça de Sant Antoni (patró de Vila-seca), que ha estat sempre un lloc amb molta activitat, tan en l'àmbit laboral com festiu. A més de les tradicions que es celebraven, tenia diverses societats, grups de persones que es feien sòcies i celebraven festes o formaven activitats per sortir de la rutina, per exemple: la societat Las Vegas, la Societat Ateneu Pi Margall, la Societat el Fènix o l'agrupació sardanista entre d'altres. Podem dir que el lloc de reunió de les dones a Vila-seca va ser el rentador, on s'hi anava per fer safareig. Un punt de trobada on només hi havia dones i nens, on mentre rentaven la roba les dones parlaven. N'hi havia de gratuïts i d'altres en què s'havia de pagar.

En relació a l'educació, a Vila-seca hi havia les escoles nacionals, que separaven als nens de les nenes. Al poble hi havia vuit mestres dones i cinc mestres homes, perquè la professió de professora era una de les poques que es considerava de dona.

ANYS SEIXANTA

En els anys seixanta hi va haver un desenvolupament econòmic que va millorar el nivell de vida de la majoria de població i d'aquesta manera es va establir la classe mitjana, ja que anteriorment era quasi inexistent. En canvi, el nivell de llibertat personal i política no es va millorar:

això va provocar moltes mobilitzacions per part dels treballadors i estudiants, que s'oposaven a la dictadura franquista.

La dona durant els anys seixanta va seguir amb els termes d'estar sota el marit, sota l'Església, en la mateixa societat patriarcal de les anteriors dècades. El règim franquista continuava governant el país. Tot i això, es comença a valorar el treball que fa la dona a la llar, com un principi fonamental per a ella mateixa. Apareix la dona soltera, aquestes comencen a ser més modernes dins d'alguns àmbits com la moda, o el treball, però estan sotmeses a la figura paterna. En aquesta dècada la dona va despertar l'interès de la premsa, van aparèixer molts articles dirigits cap a elles, encara que la felicitat de l'home era l'objectiu principal d'aquests articles.

Des de finals dels anys seixanta va començar un moviment feminista i d'oposició al règim. Aquest moviment anomenat "Movimiento Democrático de Mujeres" (MDM) va ser creat al 1965. Aquest moviment estava associat amb el Partit Comunista d'Espanya. Durant els primers anys, algunes van emprendre la iniciativa d'entrar a la "Asociación de Amas de Casa", la qual depenia de la Secció Femenina de la Falange. Finalment, en van ser expulsades i van continuar amb el MDM de manera clandestina. Moltes dones que estaven amb el moviment van ser detingudes a l'any 1968 amb dirigents del Partit Comunista d'Espanya. Aquest moviment feminista creixerà a la dècada dels anys setanta.

Fins a aquesta dècada, l'economia de Vila-secas'havia basat en l'agricultura, però serà durant la dècada dels anys seixanta quan l'economia del municipi es començarà a dirigir pel turisme i la industrialització. AL 1965 va tenir lloc la inauguració de l'escola Torroja Miret, composta per dos edificis, un per al nens i l'altre dirigit per a les nenes, amb vuit aules cadascun.

Sorgeix a Vila-seca una nova societat anomenada l'Esbart de Sant Esteve de Vila-seca al 1960, el qual estava format per la creació d'un grup de ballets, que van ser impulsats per dues dones, Magda Aragonès i Carme Garriga. Després de diverses renovacions, al 1966 es

va presentar oficialment l'Esbart de Sant Esteve. Va ser una activitat molt seguida pels vila-secats. Durant la dècada dels seixanta l'esbart realitzarà setanta representacions, formades per trenta-vuit balladors i quaranta-nou balladores.

ANYS SETANTA

La dècada dels setanta es defineix com una època de canvis. Aquesta es va caracteritzar pel fi de la dictadura franquista, i la transició cap a una democràcia amb monarquia. El 20 de novembre de 1975, a meitat de la dècada, el dictador Francisco Franco va morir, deixant com a successor el príncep Juan Carlos. Juan Carlos va promocionar Adolfo Suárez a la presidència del govern espanyol, encarregant-li que formés govern per impulsar la Llei per a la Reforma Política, que va ser votada a les Corts espanyoles el 18 de novembre de 1976 aprovada per un referèndum popular.

El període de la Transició va donar peu a un creixement del feminisme, que es va consolidar gràcies a què entre 1975 i 1976 es van celebrar a la semiclandestinitat les primeres jornades de l'alliberament de la dona i les jornades catalanes de la dona, a la qual hi van acudir cinc-centes dones. A les segones jornades n'hi van acudir prop de quatre mil i es va debatre sobre el feminisme, la dona a la política, a l'educació, al treball i sobre el sexisme. El feminisme sempre va estar associat amb el Partit Comunista d'Espanya (PCE), encara que aquest mai li va manifestar el seu suport de manera explícita. Tampoc mostrava gaire interès per les polítiques que manifestaven, ni per les ideologies, però hi va donar suport durant la seva clandestinitat. Entre 1977 i 1978, les comissions de les dones van organitzar reunions on sabem que gairebé van anar-hi la meitat de les dones militants del Partit Comunista.

El grup de la Coordinadora Feminista Estatal va patir diverses crisis internes, però finalment va presentar moltes propostes de llei, com la llei de l'avortament, un tema que encara a l'actualitat causa molta controvèrsia. A més d'aquestes propostes, també van aconseguir apropar les dones per participar en les corporacions municipals. Un altre partit que també va tenir relació amb els grups feministes va ser

el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE): dins d'aquest partit, al 1976 les dones van proposar la creació d'una comissió que s'anomenava *Mujer y Socialismo*, però en el si del partit hi havia moltes persones en contra del feminisme perquè pensaven que la igualtat dels sexes era impossible. Les dones del PSOE temien que se les relacionés amb aquesta comissió i ser marginades per part del partit.

Van arribar les eleccions de 1979, i malgrat la comissió creada, la quantitat de dones a les llistes del PSOE va ser escassa, però aquesta escassetat va provocar que Carlota Bustelo, diputada i feminista reconeguda, abandonés les llistes del partit. Les eleccions municipals van ser favorables al partit i això va permetre les dones treballar de manera administrativa als ajuntaments. El PSOE va anar creixent i a la vegada que creixia, la comissió quedava marginada.

A Vila-seca es va viure un gran increment de la població, passant a tenir uns nou mil habitants, i es comencen a formar els primer barris separats del nucli antic, apareixent també de nous com el Miramar, La Riera o El Colomí. També va començar la construcció d'apartaments turístics i d'hotels a Salou, la qual cosa va suposar una crida a què moltes persones vinguessin a viure aquí: Vila-seca va créixer gràcies al turisme i la indústria.

Al 1972, a Vila-seca es va crear una coral mixta, la Coral Nova Unió, que es manté viva avui dia, realitzant nombroses actuacions arreu de Catalunya i Europa. L'Esbart Sant Esteve es va dissoldre l'any 1975, fet que va provocar que l'Agrupació Cultural fomentés la creació d'un altre esbart, anomenat Esbart Ramon d'Olzina, format a finals del 1975, però presentat oficialment el 15 de maig del 1976. El nou esbart anava dirigit a gent adulta, però al 1977 es va crear un esbart infantil que també continua ballant i participant en actes del poble, actualment.

Dins de l'àmbit educatiu al 1965, s'havia inaugurat l'escola Torroja Miret. Al 1970 va sorgir la nova llei d'educació, essent l'escolaritat obligatòria i gratuïta. Això va suposar un increment de l'escolarització. L'escola va ser obligatòria fins els catorze anys i es van reformar els nivells educatius. Es volia afavorir el principi d'igualtat i d'oportunitats

i l'accés als nivells superiors d'ensenyament entre les classes socials i entre nens i nenes. Tot aquest creixement de població va donar lloc a la creació d'una altra escola, el col·legi Sant Bernat, situada al costat del Torroja.

Dins de l'àmbit polític, al 1979 es fan les primeres eleccions municipals a Vila-seca després de la dictadura, on només hi trobarem una única dona que va participar a la política municipal com a regidora: la senyora Josefina Sotorras Borbonet. Només va durar al càrrec deu mesos en el càrrec, ja que va lliurar l'acta abans d'acabar el seu mandat junt amb dos regidors més. Va ser regidora del Partit Socialista de Catalunya (PSC) del 19 d'abril de 1979 fins al 26 de juny de 1980.

ANYS VUITANTA

A finals dels anys setanta es va iniciar un deteriorament del sistema polític. Això va provocar un cop d'estat protagonitzat principalment per Antonio Tejero, dut a terme el 23 de febrer de 1981, anomenat també 23-F. Va tenir lloc durant la sessió d'investidura de Leopoldo Calvo-Sotelo al Congrés dels Diputats. La negativa del rei va ser el factor que va permetre la frustració del cop. De matinada es va emetre per televisió un missatge del rei Juan Carlos I en què informava els espanyols de la seva negativa a secundar el cop i demanava tranquil·litat, però sobretot defensava la constitució. Solventada la situació de crisi, el govern de Calvo-Sotelo va durar solament un any i mig al cap a causa de la divisió del seu propi govern després de l'aprovació de la llei del divorci, al 1982. L'octubre del mateix any es van convocar eleccions i les va guanyar el PSOE.

Canviar la Constitució no va aconseguir canviar una societat amb unes arrels masclistes i sexistes. Les dones necessitaven una institució que les representés i les pogués defensar i es va crear l'Institut de la Dona al 1983, presidit per Carlota Bustelo. L'Institut de la Dona va estar sota el control del Ministeri de Cultura fins al 1988, quan van passar a formar part del Ministeri de Treball i Assumptes Socials. Actualment, l'Institut de la Dona depèn de la Generalitat de Catalunya.

A principis dels anys vuitanta, el fet de que la participació a la política per part de les dones fos escassa va causar una demanda d'igualtat. Al llarg de la dècada, la presència femenina va anar augmentant i també els càrrecs dirigits per dones. El PSOE, donada aquesta demanda d'igualtat, va decidir crear una quota d'afiliació per a les dones. El Partit Popular (PP) tenia un discurs més conservador o més masclista respecte a les capacitats de les dones per governar, però a finals dels anys vuitanta va començar a integrar les dones al seu partit.

La dona comença a integrar-se al treball, a tots els àmbits i oficis i deixant de tenir el paper de mestressa de casa dominada per l'home. Cada vegada més, l'edat per a tenir fills s'endarrereix, igual que l'edat pel matrimoni, perquè es dediquen més temps a elles mateixes: sorgeix la dona independent. Malgrat que la dona evoluciona, l'home segueix en el mateix rol a la societat; això complica la situació de la dona, que treballa i que té una jornada laboral, i a més la seva vida familiar.

La inclusió de les dones en la política municipal va començar la dècada passada. Al 1987 comença una altra legislatura, en què van ser tres dones les que van ocupar càrrecs com a regidores: Francisca de Paz Perdiguero (regidora del PSC), Maria Àngels González Estremad (regidora de Convergència i Unió) i Maria Estradé Pujals (regidora de Convergència i Unió). D'aquestes tres dones només Francisca de Paz Perdiguero va seguir al càrrec tota la legislatura, que va durar fins al 1991.

Al 1984, es va nomenar a una dona com a directora de l'escola Torroja Miret, la Maria Teresa Mas Adell, que va seguir al càrrec fins el 2000. El seu mandat va estar ple de reivindicacions i amb una lluita per fomentar el català a l'aula. Gràcies a ella, un grup de mestres van crear la revista L'Estel, entre d'altres esdeveniments.

ANYS NORANTA

A principis dels anys noranta, Felipe González continuava sent el president, fins que José María Aznar va guanyar les eleccions al 1996. Els Jocs Olímpics de Barcelona i l'Expo de Sevilla al 1992 van donar a conèixer a Espanya a la resta d'Europa.

El partits polítics van acabar d'homogeneïtzar les llistes dels partits entre els candidats homes i les candidates dones. Van ser aquestes algunes de les mesures impulsades per fomentar la igualtat a la societat: (1995) assetjament sexual, s'aprova una legislació que condemna l'autor de l'assetjament dins dels delictes contra les llibertats sexuals; (1995) modificació del Codi Penal per a protegir les víctimes dels maltractaments domèstics o (1999) aprovació del Pla contra la Violència Domèstica.

A Vila-seca, per primera vegada van ser dues les dones regidores que van exercir el seu càrrec fins al final de la legislatura: Maria Estradé Pujals (regidora de Convergència i Unió) i Carme Aleu Sendra (regidora del Partit Socialista de Catalunya).

ACTUALITAT

En quant a la situació actual, les noves polítiques d'igualtat aconsegueixen crear una dona més independent, una dona amb igualtat de gènere, però el fort masclisme instaurat a la nostra societat des de fa dècades segueix encara en alguns aspectes. Una de les majors transformacions socials ocasionades per les polítiques del govern és el canvi de mentalitats, d'actituds i de costums, que donen pas a l'aparició d'una nova estructura familiar, l'equiparació de la dona amb l'home i les actituds tolerants.

En relació a l'estructura familiar, la estructura tradicional va canviar i es van començar a estendre models de família alternatius com per exemple, monoparental, parelles de fet o parelles homosexuals. L'autoritat i el control paternal va deixar de banda el típic discurs autoritari i rígid passant a un més afectiu i tolerant. Aquest fet, juntament amb la prolongació dels estudis i la precarietat laboral, han endarrerit l'edat d'emancipació dels joves i, a la vegada, la formació de famílies i la procreació. El paper de la dona a la societat a evolucionat d'una manera notable, ja que els diferents governs han lluitat per aconseguir una equiparació entre sexes, però els comportaments dintre de l'àmbit familiar continuen imposant a les dones un rol tradicional en què la dona s'encarrega de les tasques domèstiques. La

societat també ha de contribuir a resoldre el problema de la violència contra les dones. El govern treballa amb una sèrie de campanyes per a sensibilitzar totes les persones de la societat i per fer prendre consciència a les noves generacions o a les dones que ho pateixen de que no és correcta aquesta situació.

Per altra banda, la incorporació de les dones al mercat laboral ha crescut. La taxa d'ocupació femenina s'ha duplicat els darrers vint-i-cinc anys; tot i això, Espanya segueix estant per sota dels països més avançats d'Europa. Al món laboral, a l'actualitat continua havent-hi desigualtat salarial.

Per a les dones que estan capacitades per a trobar treball en càrrecs elevats és més difícil trobar treball, estan pitjor pagades i sempre tenen més dificultats que un home per accedir al càrrec. Les dones a nivell educatiu tenen les mateixes oportunitats que els homes, tenen accés a la universitat i no hi ha cap tipus de limitació cap a la dona que pel home no hi hagi.

A Vila-seca, en el mandat vigent que durarà fins 2019 hi ha la mateixa quantitat de dones però canvien les forces polítiques. Per part de Convergència i Unió repeteixen Manuela Moya (tinent d'alcalde) i Rosa Esmeralda Núñez Serralta i s'hi incorporen Cristina Campallo Martínez (recentment ha deixat el càrrec) i Lucía Teruel Carrillo. Per part del PSC s'hi incorpora Estela Martín; per part de Ciutadans, María Mercedes Pastor Chico i, per últim, per part de Vila-seca en Comú, Elisabet Sánchez Gutiérrez.

Després d'aquesta pinzellada d'història, anomenaré quatre dones, que han sigut importants per al nostre municipi en diferents àmbits.

En primer lloc trobem a Maria Elena Maseras i Ribera, nascuda a Vila-seca. Va ser la primera dona en accedir a la universitat a Espanya, amb un permís especial que li va concedir el Rei Amadeu de Savoia per a poder matricular-se a la carrera de medicina a la Universitat de Barcelona l'any 1872. Que hi pogués accedir no significa que obtingués el títol i ni que pogués exercir de metgessa. L'any 1879 va demanar el

permís per a poder examinar-se. El fet de ser dona va fer que els òrgans burocràtics tardessin més de tres anys en concedir-li el permís. El va obtenir el 19 de juny de 1882, però no va ser fins al 25 d'octubre quan es va poder examinar. La qualificació obtinguda va ser d'excel·lent. Durant aquest període de temps en què Maria Elena estava a l'espera, va decidir estudiar i obtenir els títols de mestra elemental i superior, i també es va presentar a les oposicions de directora de l'Escola Normal de Madrid.

D'altra banda trobem a l'Elvira Rovira, que ha viscut tota la vida a Vila-seca. Els seus pares eren pagesos. Vivien a la mateixa casa on ella resideix actualment al carrer de la Verge la Pineda; abans aquesta casa estava als afores del poble, però ara es troba al centre. Encara als seus noranta-un anys d'edat es troba bé de salut. Va ser professora a l'escola Torroja i Miret. Ella volia ser metgessa però havia d'anar a estudiar a Barcelona i com que els seus pares vivien del que guanyaven al camp, no va ser possible. Al poble és coneguda amb el nom d'"Elvireta". Li agradava molt la seva feina de professora i pensava que era molt important la comunicació entre pares i mestres i pares i fills i el contacte amb la canalla, utilitzant moltes vegades la intel·ligència emocional. Pensa que "una biblioteca és el més important que hi pot haver en un poble", perquè s'hi pot anar a consultar llibres i permet tenir comunicació amb la gent". L'Elvira i la seva família van ser dels primers socis de la biblioteca. Continua llegint una mica cada dia, sobretot el diari. Moltes persones vila-secanes tenen molt bon record d'ella.

En tercer lloc trobem l'Helena Casas Roigé, que va néixer el 24 de juliol del 1988 a Vila-seca. El seu pare participava al club de ciclisme de Vila-seca, i ella als sis anys va començar a anar amb bicicleta amb el club. Està reconeguda com a ciclista espanyola, a la modalitat de pista. A més de la seva carrera com a ciclista està estudiant psicologia a la Universitat Oberta de Catalunya. Ha batut diferents records d'Espanya i ha guanyat nombrosos títols.

I per últim trobem la Carmen Altadill. Al juny del 2012 va crear el primer club de gimnàstica rítmica de Vila-seca, que comença a una

sala de ballet al gimnàs de la Monica Novillo amb nou nenes. Van adonar-se de que la sala quedava petita: necessitaven un espai més gran perquè la gimnàstica és un esport d'altura. Van començar a créixer fins l'actualitat, on Vila-seca té un club de gimnàstica rítmica amb noranta-set nenes en una nau al polígon de Vila-seca. També imparteix classes a l'escola La Canaleta i ho vol fer a més escoles.

També podem veure com el nostre municipi fomenta la situació de dona a la societat a través de diferents tipus d'actes a Vila-seca, tots relacionats amb la dona. En tots els actes participen en l'organització l'Ajuntament, el Casal de la Dona, l'Associació Cultural de Dones de la Pineda i l'Associació de Dones Progressistes de la Plana, que són les associacions que donen veu a la dona a Vila-seca.

Les dones a Vila-seca tenen suport, de manera cultural i de manera jurídica. Les diferents institucions que les representen s'encarreguen de la presència de la igualtat entre homes i dones i el rebuig a la violència de gènere al nostre municipi.

Hi ha sis tipus d'actes en què s'ha remarcat la impotència de les dones.

- I. Dia internacional per a l'eliminació de la violència envers les dones
- II. Dia Internacional de les dones.
- III. Dia Mundial del Càncer de Mama.
- IV. Dia de la Dona Treballadora.
- V. Primera trobada de Dones a Vila-seca
- VI. Exposició Dones Sindicalistes

En aquest treball, a mesura que l'he anat fent, he descobert coses que no m'imaginava i això ha fet que hagi reforçat la meva forma de pensar sobre aquest tema. M'he adonat de que no tot és tan fàcil com sembla i a més he après molta història.

Al principi del treball em vaig plantejar uns objectius i aquests han sigut els resultats:

Aprendre tot el que han passat les dones per arribar fins on som

Vaig començar aquest treball sense saber de manera concreta les limitacions que tenien les dones només pel fet de ser d'un sexe diferent. He vist que la societat evolucionava i amb ella el paper de les dones, fins a tenir una societat generalment igualitària.

Conèixer dones de Vila-seca pioneres o importants

Quan vaig escollir el tema, no sabia que la primera dona que va aconseguir entrar a la universitat a l'Estat espanyol havia estat Maria Elena Maseras, com tampoc tenia coneixement de la quantitat de premis que havia guanyat Helena Casas. No sabia les dificultats que havia hagut de passar Carmen Altadill i no coneixia, l'Elvira que va ser una gran mestra per a aquest poble, a més de la quantitat de dones que m'han explicat la seva història.

Veure com era la societat d'abans i comparar-la amb la que tenim ara

La societat s'ha desenvolupat: ja no hi ha un govern masclista o un govern que discrimina a la dona. Com a conclusió he tret que, encara que hem avançat, queda un llarg camí per recórrer, una lluita contra la violència de gènere, el sexisme, i una igualtat total.

Trobar com fomenten el nostre ajuntament o les institucions municipals que hi hagi igualtat

Em vaig sorprendre al veure que hi havia tres institucions que defensaven a la dona. Del Casal de la Dona de Vila-seca n'havia sentit parlar, però de l'Associació Cultural de Dones de La Pineda i de l'Associació de Dones Progressistes de La Plana no en tenia coneixement. L'Associació de la Pineda té més moviment; en canvi, de la de la Plana no he trobat ni pàgina web. Es necessiten institucions com aquestes per a defensar els drets de la dona.

Conèixer de primera mà històries de dones Vila-secanes

Ha estat un plaer conèixer a totes les dones, i veure el poble amb uns altres ulls i moltes vegades amb altres temps. No només he après sobre dones, sinó també sobre Vila-seca, els seus carrers, les seves cases, botigues, etc. M'he adonat que cada dona té una història diferent i de cadascuna he après alguna cosa nova.

RECOMANACIONS

RESSENYA
REFUGIATS: UNA HISTÒRIA DE L'EXILI

— **Ginés Puente Pérez** —

Centre d'Estudis Vila-secas Maria Elena Maseras

PIMENTEL, Josep (2019). *Refugiats: Una història de l'exili*. Badalona: Centre d'Estudis Llibertaris Federica Montseny. 120 p. Pròleg de Dolors Marín Silvestre.

— (2019). *Refugiados: Una historia del exilio*. Binissalem: Calúmnia Editor. 225 p. Prólogo de Dolors Marín Silvestre.

Ja fa temps que el món de l'acadèmia és depravat. La recerca científica, seriosa i rigorosa, ha sucumbit a un món competitiu que, lluny d'ajudar a transformar el món, intenta sobreposar l'autoritat d'uns respecte a d'altres.

Aquest fet s'accentua quan es barreja la recerca i la política. El món acadèmic, com a institució medieval que és, ha sabut integrar perfectament el poder en els seus àmbits d'actuació. De la mateixa manera, la política ha estat capaç de controlar les ciències i les

humanitats per, d'aquesta manera també, refrenar-nos a totes i tots nosaltres.

El control de la història, per tant, es configura en moltes ocasions com una eina al servei del poder. Com refereix l'escriptor i historiador Xavier Díez i Rodríguez:

...qüestions com la memòria històrica sovint han estat tractades com a activitats sospitoses, condemnades a certa clandestinitat pública, bandejades dels debats públics, i convenientment silenciades. És així com, a Espanya, parlar de drets humans ha passat a ésser considerada una activitat sospitosa i connotada políticament, quan es tractaria d'una qüestió transversal pròpia del consens social.¹

La Guerra Civil i l'exili esdevenen dos fets històrics que encarnen a la perfecció les discussions envers la història i el poder. Molts d'aquests debats, però, sota el concepte de veritat, treuen legitimitat als subjectes i a la seva pròpia memòria. Per aquest motiu, empoderar les veus i tornar-los el protagonisme corresponent esdevé una feina imprescindible.

L'historiador Josep Pimentel, fugint d'aquest ocultisme i academicisme però mantenint en tot moment la rigorositat, en l'obra *Refugiats: una història de l'exili*, aconsegueix transportar-nos a la història de vida de setanta-vuit persones que, amb nom propi, van sobreviure a la guerra i l'exili.

L'obra, que conté un excel·lent pròleg de la historiadora Dolors Marín Silvestre, a banda de descobrir-nos nous protagonistes de la nostra història, s'erigeix com una font a través de la qual podem comparar i analitzar la nostra realitat més propera. No hem d'oblidar mai que, el febrer de 1939, prop d'un milió i mig de persones van fugir de la

¹ DIEZ, Xavier. "Refugiats: una història de l'exili de 1939", a: *Vilaweb*, 11-03-2019. Consultat a: <https://blocs.mesvilaweb.cat/xavierdiez/?p=270590> [Consultat: 11-06-2019]

barbàrie franquista. Citant a l'autor: “la por a les atrocitats franquistes va determinar que moltes persones fugissin amb destinació incerta”.

La investigació, que posa el focus d'atenció en la memòria oral —tot i que també fa servir una important quantitat de fonts documentals— ens explica part de la penúria i la travessia que van patir totes aquestes persones fins a arribar a les fronteres —Coll d'Ares, Puigcerdà, la Jonquera. També ens descriu les depuracions de professors i, entre altres aspectes, com era la situació als camps de concentració —Argelés, Barcarés, Bram, Cotlliure, Sant Cyprien i Vernet d'Ariège.

Catalina Valero, una de les persones entrevistades, recorda la por amb què la seva família i ella es van dirigir cap a la frontera des de Palafrugell (el Baix Empordà). Amb un carro estirat per cavalls, portaven tot el que van poder arreplegar. Amb tot, no van poder mantenir-ho massa temps. A Figueres, van desfer-se del carro i van seguir a peu fins a la frontera de Portbou.

O el testimoni de Manuel Rodríguez que, tot i tenir nou anys aleshores, recorda la fam que van passar a la presó de Compiègne (departament d'Oise, França) malgrat els esforços constants de la seva mare i la seva tieta.

També el moranovenc (la Ribera d'Ebre) Enric Pujol, a les memòries inèdites del qual va tenir accés Josep Pimentel gràcies a la col·laboració del Centre d'Estudis Llibertaris Federica Montseny, relata com va ser la seva experiència als camps de concentració de Saint Cyprien, Barcarés i d'Argelers. Aquest últim, Pujol el recorda de la següent manera:

...i així va passar el temps, entre la vida monòtona i miserable amb vigilants per tot arreu, vivint sempre amb el temor que a la menor cosa que fessis et retornarien a Espanya. Vaig intentar escapar-me per mar, nedant. A uns quatre quilòmetres del camp, quan menys ho esperava, vaig ser detingut per un grup de gendarmes a cavall, i una altra vegada de tornada al camp (2019: 82).

Juan Narciso Betancort,² d'origen canari, com molts dels integrants de la Columna Durruti, va ser empresonat a la fortalesa de Montlluís i, després, al camp de concentració de Vernet. Relata Pimentel: “Com la resta de testimonis, recordava la neu i el fred que van passar en aquell prat indigne. Feia fred, la terra estava coberta de neu. La gent s'abraçaven entre dos o tres, tapats amb la manta i a prop del foc” (2019: 60).

L'holocaust espanyol, com ha denominat el professor Paul Preston (2017) als fets, va comportar, a més a més de l'exili, l'assassinat de més de dues centes mil persones —executades extrajudicialment amb processos il·legals— i, aproximadament, la baixa de tres centes mil persones més als fronts. Així mateix, un nombre desconegut encara de dones, homes i nens i nenes van ser víctimes dels bombardeigs. Al conjunt de l'estat espanyol, més de vint-mil republicans van ser executats després de la victòria dels rebels feixistes. Molts altres van morir de fam o per malalties a les presons als camps de concentració i als camps de treball.

Refugiats: una història de l'exili és, sens dubte, un llibre de capçalera per a totes i tots els que volem entendre la part més humana de la història dels exilis. Un llibre que generarà noves recerques i que, de ben segur, pot ser la punta de llança de publicacions successives per part de l'autor.

BIBLIOGRAFIA

PRESTON, Paul (2017). *El holocausto español: Odio y exterminio en la Guerra Civil y después*. Debate: Madrid.

PUJOL BAIGES, Enric (s.d.). *Mis memorias* (inèdites, tancades el 25-02-1986). Dipòsit: Centre d'Estudis Llibertaris Federica Montseny.

2 Betancort va acabar treballant en la reconstrucció de la Línia Maginot durant la Segona Guerra Mundial.

RESSENYA
**EL RESCAT DE LES CENT DONZELLES
 O DE SANT ESTEVE**

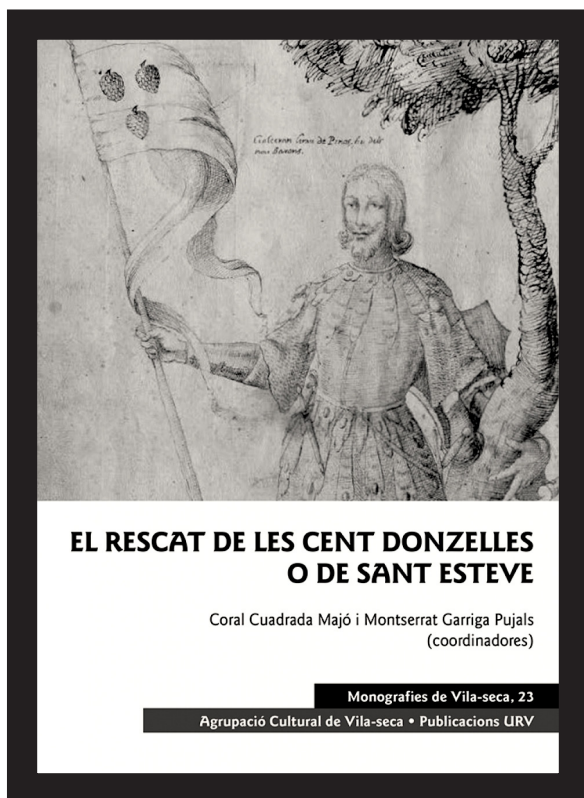
— **Marylou Courard le Gall i** —
Gemma Rodríguez Rosell

Universitat de Barcelona

CUADRADA, Coral i GARRIGA, Montse (Coord.) (2018). *El rescat de les cent donzelles o de Sant Esteve*, Monografies de Vila-seca, núm. 23, Publicacions URV; Secció de Lletres de l'Agrupació Cultural de Vila-seca: Tarragona; Vila-seca.

El rescat de les cent donzelles o de Sant Esteve és la vint-i-tresena monografia de la col·lecció local de monografies de la Secció de Lletres de l'Agrupació Cultural de Vila-seca, que recull la síntesi del projecte *La llegenda de les cent donzelles: etnografia, iconografia, genealogia: didàctica i difusió*, publicat el 2018 pel servei de Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili i la mateixa Secció de Lletres. En aquesta publicació hi participen nombrosos investigadors i investigadores, sent-ne les coordinadores Montse Garriga, membre de la Secció de Lletres de l'Agrupació Cultural de Vila-seca, i la Dra. Coral Cuadrada, professora titular d'història medieval de la Universitat Rovira i Virgili i directora

de l'Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà. És precisament en aquest arxiu que es va descobrir, o més ben dit, retrobar, el manuscrit que serà la clau d'aquest projecte: *Genealogia y Descendència dels de la Casa y Família de Pinós*. Dirigida a la Excel·lentíssima Dona Isabel Margarida de Íxar y de Pinós, Duquesa de Íxar y Comtessa de Belxit, escrit per Bernat Galceran de Pinós en el segle XVII. La llegenda de Sant Esteve està molt present en les comarques on s'establia la baronia dels Pinós, com en el cas de Vila-seca o Bagà.

L'objectiu d'aquest projecte d'investigació consisteix en estudiar i difondre la llegenda del rescat de les cent donzelles o de Sant Esteve i la seva importància en la cultura popular. També s'hi ha estudiat elements iconogràfics presents en el manuscrit. D'aquesta manera, *El rescat de les cent donzelles o de Sant Esteve* es pot adquirir en format paper, però també es pot descarregar gratuïtament a la xarxa.¹

1 <http://publicacions.urv.cat/catalogue/altres-titols/4-altres-titols/752-el-rescat-de-les-cent-donzelles>

Per a dur a terme l'estudi i fer-ne més comprensibles els resultats, el llibre s'ha dividit en quatre parts: a la primera hi trobem els pròlegs i presentacions de Josep Poblet i Tous, alcalde de Vila-seca i president de la Diputació de Tarragona; de María José Figueras, rectora de la Universitat Rovira i Virgili, i de Coral Cuadrada i Majó, coordinadora del projecte, com a representants públics i acadèmics d'aquest estudi. També s'inclou una descripció de l'Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà, juntament amb les corresponents actuacions de conservació-restauració, en col·laboració amb el màster de Conservació-Restauració de la Universitat de Texas a Austin.

La segona part, elaborada pel Dr. Alejandro Martínez Giralt, professor d'història medieval de la Universitat de Girona, i Marta Alari Hidalgo, arxivera municipal a Vilassar de Dalt i tècnica a l'Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà, presenta la transcripció del manuscrit i l'anàlisi de les genealogies que hi apareixen. També s'hi realitza un estudi de l'autor, Bernat Galceran de Pinós, i s'hi analitza el mètode emprat per narrar la història de la seva família.

La tercera part, redactada per Alberto Velasco González, doctor en Història de l'art de la Universitat de Lleida i conservador del Museu de Lleida Comarcal i Diocesà, analitza les il·lustracions de la Veracreu de Bagà trobades al manuscrit, que és considerada com "*uno de los objetos más relevantes de la orfebrería de época románica conservados en Cataluña*" (p. 395). L'objectiu d'aquest estudi consisteix en recollir les diferents mostres d'interès que diversos erudits del s. XVII van tenir sobre la Veracreu. Aquests erudits també van mostrar un cert interès per les inscripcions que presenta l'objecte. En aquest sentit, la inclusió dels dibuixos i les transcripcions de les inscripcions en el manuscrit de Vilassar de Dalt esdevenen un testimoni directe de la voluntat antiquària de Bernat Galceran de Pinós. Era la forma d'acostar-se als seus avantpassats a través d'una de les gestes heroiques dels orígens de la seva família.

Finalment, la quarta i última part està dedicada, per una banda, a la llegenda, en mans de Maria Estradé Pujals i Ramó Setó Vallverdú, ambdós membres de la Secció de Lletres de l'Agrupació Cultural de

Vila-seca. Per l'altra banda, tenim un estudi dels goigs de Sant Esteve, per Josep Ureña Llitjós, fundador i president de l'Associació Medieval de Bagà. Primer de tot, s'explica l'origen de la llegenda del rescat a través del relat de la història de Galceran de Pinós. Seguidament, es pot apreciar la il·lustració de la llegenda al relat del manuscrit, on hi podem veure tot el relat il·lustrat. Aquesta diu que Galceran de Pinós, fill i hereu dels barons de Pinós, va participar en les tropes que el comte Ramon Berenguer IV de Barcelona va enviar a la conquesta d'Almeria, impulsada per Alfons IV de Castella a l'any 1147. La ciutat fou derrotada, però Galceran i el seu acompanyant Santcerní van ser empresonats i traslladats a la presó de Granada. Aquests van demanar un gran rescat, que comportava "Cent mil dobles d'or, cent peces de draps de taurís, cent eugues blanques, cent vaques bragades, cent donzelles verges" (p. 440). Quan ja s'havien reunit tots els requisits i es disposaven a embarcar cap a Granada, Galceran i el seu company van ser miraculosament alliberats, gràcies a la intercessió de Sant Esteve per a Galceran i de Sant Genís per a Santcerní. Els alliberats es van trobar miraculosament amb la comitiva del rescat en un punt del camí de Tarragona a Salou, prop de Vila-seca, de manera que van retornar a les seves terres sense haver de pagar el rescat. Pel que fa a les donzelles, tant elles com les seves respectives famílies van ser recompensades (ESTRADÉ, SETÓ, 2018: 437- 444). Pel que fa als goigs de Sant Esteve, Josep Ureña els considera rellevants dins del procés de transmissió de la llegenda, perquè "en alguns d'ells es fa referència al miracle que va obrar, l'any 1152, alliberant en Galceran de Pinós de les masmorres dels sarraïns" (p. 482).

La participació d'un equip d'investigadors pluridisciplinaris permet extreure una gran quantitat d'informació del manuscrit. Així, s'han pogut ampliar els coneixements sobre la llegenda del rescat de les cent donzelles i dels fenòmens culturals que l'envolta. L'estudi del manuscrit crea més preguntes i més reflexions sobre la cultura popular de Vila-seca, però també respecte a l'art romànic, amb les iconografies de la Veracreu, i, finalment, aporta un coneixement històric sobre una de les famílies més influents de Catalunya en època medieval i moderna.

El rescat de les cent donzelles o de Sant Esteve és un bon exemple de llegenda amb una base històrica que va aconseguir travessar els segles. Seria interessant realitzar aquest tipus d'estudis en altres relats provinents de la cultura popular, vist que podrien aportar un coneixement històric i cultural que no proporcionarien altres fonts, com ara l'arqueologia o documents jurídics. A més, cal ressaltar l'esforç de difusió i divulgació de la llegenda, que podria anar més enllà, introduint-lo, per exemple, en plans docents escolars en l'assignatura d'història.

